

UNIVERSITEIT ANTWERPEN

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte: Departement Geschiedenis

Masterscriptie voor het behalen van de graad: Master in de Geschiedenis

Academiejaar: 2007-2008

*De vroegmoderne media: bronnen van angst?
Berichtgeving over criminaliteit in de Zuidelijke Nederlanden
gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*

Promotor: Dr. Maarten F. Van Dijck

Maarten Charles J. Franck

Voor Charles Franck
(15 april 1927 – 21 november 2007)

De vroegmoderne media: bronnen van angst?

Berichtgeving over criminaliteit in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw¹

“daer en is geen liefde of barmherticheyt meer in ons/ want wy sijn soo verhart en versteent op malcander en dat wij den een den anderen heel soecke te verdrucken/ wy en gunnen voortaan niet dat het ons eigen vlees en bloet wel gaet/ want de Dader soeckt sijn eyghen kint om te brenghen ende het kint sijnen Vader/ iae de Vrouwe haren man ende de man sijn eyghen wijf/ och menschen ghedeeynt de grouwelijcke ende schrickelijcke misdaden die wy nu ter tijdt doen [...] Amen.” (1613)²

De auteur van dit zeventiende-eeuwse pamflet ervoer zijn tijd als een tijd van maatschappelijke verharding. Zelfs familieleden waren volgens hem niet langer veilig voor elkaar. Of dit ook werkelijk het geval was, is voor discussie vatbaar. Dergelijke uitspraken zijn namelijk voor elke periode terug te vinden.³ Vandaag brengen wetenschappers dit soort opinies in verband met de berichtgeving in de media. Binnen de menswetenschappen wordt steeds meer gedebatteerd over de verantwoordelijkheid van de media in de creatie van een buitenproportionele angst om het slachtoffer te worden van een criminele daad.⁴ De werkelijke aanwezigheid van criminaliteit in de maatschappij zou volgens verschillende studies vandaag stevig worden overschat, waardoor de mens defensieve maatregelen neemt om zijn eigen persoon te beschermen.⁵ Ook historici droegen hun steentje bij aan het debat. Een aantal onder hen schrijft de vroegmoderne West-Europese media eenzelfde verantwoordelijkheid toe.⁶ Maar, mogen ze dit wel zo gemakkelijk doen? Over de werkelijke impact van de media in het verleden kan namelijk weinig worden gezegd, want hoewel we over verschillende bronnen beschikken, zoals vlugschriften en ballades, weten we bitter

¹ In de eerste plaats zou ik mijn promotor Dr. Maarten Van Dijck willen bedanken, zonder wiens waardevolle raadgevingen dit artikel nooit tot stand had kunnen komen. Ook zou ik Maartje De Wilde, Steven Van Impe en Prof. Dr. Guido Marnef willen bedanken voor hun hulp in mijn zoektocht naar zeventiende- en achttiende-eeuwse liedjesteksten, als ook de leden van het Historisch atelier voor hun vruchtbare commentaar. En, niet te vergeten: mijn familie, vrienden en mijn vriendin Leentje voor hun steun en veel meer dan dat.

² GENT, Universiteitsbibliotheek, BIB.MEUL.001339, *Nieuwe tijdinghe*, 1613.

³ Bijvoorbeeld de jaren 1650-1660 ervoer men in Frankrijk als een tijd van gestegen criminele activiteit, wat leidde tot juridische hervormingen. Of deze periode ook werkelijk meer criminaliteit vertoonde dan andere, staat hevig ter discussie. Zie: ALBANESE, “Historical”, 417.

⁴ DITTON en FARRALL, *The fear of crime*; MOELLER, “Fear of criminal victimization”; HALE, “Fear of crime”; LEE, “The genesis of ‘fear of crime’”; NAIR, DITTON en PHILLIPS, “Environmental improvements”.

⁵ FISHMAN, “Crime waves as ideology”, 531; BAKER, e.a., “The impact of a crime wave”, 152; FURSTENBERG, “Public reaction”,

⁶ Zie: WILTENBURG, “True crime” en RUFF, *Crime*.

weinig over hun schrijvers. Bovendien is het nog moeilijker om de mentale processen van de lezers (of luisteraars) in te schatten en de receptie van deze teksten te begrijpen.⁷

Deze beperkingen hoeven echter niet te betekenen dat we het ideeënkader van de “angstaanjagende media” meteen volledig overboord moeten gooien. Over evoluties en inhoudelijke verschillen binnen teksten zelf kunnen we namelijk wél iets zeggen. Dit artikel handelt daarom over de criminaliteitsberichtgeving in de zeventiende en achttiende eeuw.⁸ Centraal in dit onderzoek staat de discoursanalytische methode van de *newsmaking criminology* om de angstaanjagende elementen in de vroegmoderne nieuwsmedia op te sporen. Het is de bedoeling na te gaan of de media toen überhaupt wel over elementen beschikten die een angst voor criminaliteit konden opwekken. Hadden mensen in het verleden trouwens wel angst voor criminaliteit?

Angst en criminaliteit

Het bestuderen van angst in het verleden (en emoties in het algemeen) ligt niet voor de hand. Angst is een vluchtige ervaring, en ondanks haar grote invloed en intensiteit, laat ze zich niet makkelijk meten. Bovendien laat angst slechts zelden sporen achter in de archieven.⁹ Verder zijn er diverse meningen over de aard van angst en emoties. Volgens de ene zijn emoties een biologisch en universeel kenmerk¹⁰, voor de andere worden emoties bepaald door culturele mechanismen (= cultureel relativisme).¹¹ De waarheid ligt hoogstwaarschijnlijk – zoals zo vaak – ergens in het midden. Ook in het debat over emoties neigde men uiteindelijk (in de jaren 1980) tot deze conclusie.¹² De meeste wetenschappers – maar zeker niet allemaal – aanvaarden vandaag dat er een groep is van biologische basisemoties. Daartoe behoort ook angst. Hoe emoties worden opgewekt, hoe ze worden onderdrukt en hoe ze tot uiting komen, is echter afhankelijk van een cognitief proces.¹³ Het gaat dus om biologische continuïteiten, binnen veranderende culturele contexten.¹⁴

⁷ FOX, “Ballads”, 47-48; GASKILL, *Crime*, 25.

⁸ Beperking: enkel de criminaliteitsberichtgeving, die in gedrukte vorm werd overgeleverd, werd onderzocht. Dit hoofdzakelijk vanuit tijdsoverwegingen. Bovendien reikten deze berichten verder dan de geletterde klassen doordat ze ook allemaal als oraal nieuws de ronde deden. Zie *infra*.

⁹ ARCHER en ERLICH-ERFER, “Fear and loading”, 343.

¹⁰ Grondlegger van deze theorie is Charles Darwin. Zie: DARWIN, *The expression*.

¹¹ Zie onder andere: MEAD, *Coming of age*.

¹² Deze idee bestond reeds voordien. Zo trok onder andere Sigmund Freud de biologische aspecten van de menselijke emotie niet in twijfel, maar hechtte hij ook belang aan culturele en omgevingsfactoren. Zie: DEPLOIGE, “Studying emotions”, 3-24.

¹³ Meningen over basisemoties verschillen. Volgens Paul Ekman zijn er zes. Zie: EKMAN, “An argument for basic emotions”, 169-200. Volgens Carroll Izard zijn er tien basisemoties. Zie: IZARD, *Human emotions*; DEPLOIGE, “Studying emotions”, 6-15.

¹⁴ DEPLOIGE, “Studying emotions”, 16.

In de geschiedschrijving over de angst maken historici doorgaans een onderscheid tussen angst en vrees. Angst kan men – in tegenstelling tot vrees – hebben voor dingen die er niet zijn.¹⁵ Vrees heeft men steeds voor iets welbepaald, het heeft een object. Verder moet de mens angst omzetten en opsplitsen in verschillende objectbepaalde soorten vrees om zijn innerlijke evenwicht te handhaven.¹⁶ Angst voor criminaliteit krijgt men door het overschatten van de werkelijke aanwezigheid van criminaliteit in de eigen omgeving en uit de vrees om het slachtoffer te worden van een criminele daad.¹⁷ In zijn werk *La peur en Occident* spreekt Delumeau over de verschillende types vrees die de vroegmoderne mens teisterden: de zee, de nacht, het donker, (weer)wolven, Turken, doortrekkende soldaten, vreemdelingen, armen, kometen, eclipsen, de maan, geesten, de doden (die in demonen konden veranderen), de pest, het laatste oordeel én bovenal, de duivel.¹⁸ In zijn werk wordt geen vrees om het slachtoffer te worden van een criminele daad vernoemd. Nochtans wezen andere historici wel op het bestaan van een dergelijke vrees. Dat zou bijvoorbeeld blijken uit volgend Engels pamflet:

“If he have money, he feareth to reveal it to his wife, his servants, his children, his friends or any, doubting lest the knowledge thereof shall abridge his days.” (1595)¹⁹

Het zou gemakkelijk zijn om aan de hand van een dergelijk voorbeeld te zeggen dat er weldegelijk vrees bestond om het slachtoffer te worden van een criminele daad. Criminaliteit is echter – althans volgens de *constitutive criminology* – een sociale constructie die discursief wordt geconstrueerd door menselijke interacties en is dus onderhevig aan verandering.²⁰ Net als vandaag werden verschillende vormen van diefstal, geweld, zedenschending en inbreuken tegen de overheid als crimineel beschouwd. De gevoeligheid ten opzichte van deze misdaden verschilde echter.²¹ Bovendien vreesde men in het verleden andere delicten dan vandaag het geval is. Geweld was bijvoorbeeld een onderdeel van het dagelijkse leven tijdens de late middeleeuwen, waardoor de vrees ervoor klein moet zijn geweest.²²

¹⁵ BOER, “Existentiële geschiedenis”, 66. (ROSENWEIN, “Worrying about emotions”, 832-833.)

¹⁶ Ibidem, 67.

¹⁷ PEETERS, *Cultivatie*, 55.

¹⁸ DELUMEAU, *La peur*, vooral pagina's 31-209, 239 en 389.

¹⁹ LAKE, “Deeds against nature”, 263.

²⁰ Ook boeken en de media dragen bij aan wat criminaliteit is. Toch is het niet zo dat criminaliteit niet bestaat zonder haar sociale constructie. Criminaliteit zonder sociale constructie is zelfs veel ruimer, omdat haar inhoud dan niet aan beperkende definities is gekoppeld. Zie: BARAK, “Media, society”, 20 en LEMBRECHTS, *Newsmaking Criminology*, 19-26.

²¹ VAN DIJCK, *De pacificering*, 78 en RUFF, *Violence*, 5.

²² MUCHEMBLED, *L'invention*, 16; MUCHEMBLED, “Anthropologie”, 40; DELUMEAU, *La peur*, 43.

Vermogensdelicten – zoals diefstal en roofovervallen – riepen dan weer wel sterke angstgevoelens op. Zo was het horen van een geluid reeds voldoende om het angstzweet te doen uitbreken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een Engels dagboekfragment uit 1664:

“And so home, weary ; and not being very well, I betimes to bed. [...] knowing what money I have in the house and hearing a noise, I begin to sweat worse and worse, [...] and this made me fear the more”²³

Men had niet enkel angst om zijn bezit te verliezen, maar ook om vermoord te worden vanwege dit bezit. De invloed van het kapitalisme lijkt hier onmiskenbaar te zijn. De vrees om te sterven was echter hoofdzakelijk ontstaan door het culpabiliseren van het geweten door de Kerk in de zestiende en zeventiende eeuw. Zo werd namelijk onzekerheid gecreëerd over het leven na de dood. Men werd aangespoord tot zelfonderzoek en er werd met hel en verdoemenis bedreigd.²⁴

De criminele ordonnantiën uit 1570 maken duidelijk dat de perceptie van misdaden evolueerde doorheen de tijd. Zo wordt er een lijst van misdaden opgesomd die “zullen zwaerlycker ende griefflycker gestraeft worden, dan in voirleden tyden”. Naast vermogensmisdrijven (zoals diefstal) zouden ook tovenarij en zedendelicten (zoals overspel) zwaarder worden bestraft. Dat overspel steeds meer als onwenselijk gedrag werd beschouwd, heeft hoofdzakelijk te maken met het feit, dat het kerkelijke instituut van het huwelijk erdoor werd geschonden.²⁵ Bovendien had het Concilie van Trente nog sterker de nadruk gelegd op de centrale rol van het kerkelijke huwelijk. De kans, dat er een vrees om bedrogen te worden heeft meegespeeld in de criminalisering van overspel, is vrij onwaarschijnlijk. Overspel kon (in de achttiende eeuw) onder invloed van de gevreesde duivel echter wel leiden tot een grotere zonde, zoals moord.

“Dees deugelyke vrouw/ en hadde geen vermoeden/ den duyvel quam d’ontrouw/
nog meer in hem voeden,/ s’hebben ’t vergif gevreven/ op eenen boterham,/ waer
door dees meyt het leven/ van haar meesteres benam.”²⁶

Ook in diefstal en hekserij herkende men het werk van de duivel.²⁷ Verder heeft ook het xenofobe karakter van de West-Europese samenleving vanaf de zestiende eeuw,

²³ LATHAM en MATTHEWS, *The diary*, 201. (RUFF, *Violence*, 40-41)

²⁴ BOER, “Existentiële geschiedenis”, 63-66; DELUMEAU, ‘Déchristianisation’, 20.

²⁵ VOORDA, *De criminele ordonnantiën*, 29.

²⁶ VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 58. (1757)

bijgedragen tot het opwekken van angstgevoelens voor bepaalde vormen van criminaliteit. Zo werden bepaalde bevolkingsgroepen, zoals bedelaars, vreemdelingen, soldaten en andersdenkende gelovigen gecriminaliseerd en in grotere mate vervolgd.²⁸

Zowel angst als criminaliteit is dus contextgebonden. Hoewel angst voor criminaliteit zeker en vast bestond in de zeventiende en achttiende eeuw, verschilde deze van vandaag. In de creatie van angstgevoelens voor bepaalde criminaliteitsvormen hebben het kapitalisme en de Kerk een duidelijke rol gespeeld. De vraag blijft echter of ook de criminaliteitsberichterij hiertoe heeft bijgedragen.

Methodologie: de *newsmaking criminology*

Methodologisch vertrekt dit artikel vanuit de *newsmaking criminology*. Deze gaat ervan uit dat er een verband bestaat tussen de manier waarop de media over misdaad berichten en de angstgevoelens voor criminaliteit bij de bevolking. De media geven namelijk (door hun culturele, economische en ideologische selectie van nieuwsberichten) niet dé werkelijkheid weer.²⁹ Hoewel de *newsmaking criminology* een erg brede benadering is, zal in dit artikel slechts één aspect aan bod komen, met name de methode om angstopwekkende berichtgeving te onderzoeken.

Volgens deze methode zouden vooral moordverhalen in kranten een invloed hebben op angstgevoelens. Dat geldt echter alleen voor de lokale moordverhalen vooraan in de krant.³⁰ Niet-lokale verhalen hebben een angstverlagende invloed, tenzij het om een herkenbare context gaat. Het profiel van het slachtoffer (geslacht, leeftijd, etnische afkomst) en de woonomgeving spelen hierin een belangrijke rol.³¹ Vervolgverhalen wekken minder angst op doordat er een *happy end* kan volgen. Als de crimineel wordt geklist en gerechtigheid geschiedt, wordt er voor een *mood repair*-effect gezorgd. Hierdoor wordt het vertrouwen in het rechtssysteem versterkt en daalt de angst voor criminaliteit opnieuw.³²

Vanuit de bevinding dat sensationele criminele feiten een grotere angst opwekken en dat de sensationele oorsprong van een dood meer gedenkwaardig is en leidt tot een overdreven

²⁷ WILTENBURG, "True Crime", 1394-1395; RUFF, *Violence*, 34; LAKE, "Deeds against nature", 268.

²⁸ MUCHEMBLED, *L'invention*, 16-19; DELUMEAU, 43-50; VAN DIJCK, 'De stad als onafhankelijke', 21-23. Ook in de criminalisering van bedelarij heeft het kapitalisme invloed gehad. Door de nadruk te leggen op de werkeethiek en het belang dat iedereen bijdroeg aan de publieke welvaart, werd bedelarij afgedaan als sociaal parasitisme. ALBANESE, "Historical", 424; SOLY, "Sociale relaties", 42-45; BLONDÉ en LIMBERGER, "De gebroken welvaart", 329.

²⁹ JEWKES, *Media*, 37.

³⁰ LISKA en BACCAGLINI, "Feeling safe by comparison", 371-372.

³¹ LEMBRECHTS, *Newsmaking Criminology*, 67.

³² BULCK, *Television*, 1; LEMBRECHTS, *Newsmaking Criminology*, 69.

inschatting van het voorkomen van de oorzaak, kwamen Williams en Dickinson tot de conclusie dat sensationele berichten over misdaden de angst voor criminaliteit verhogen.³³ Daarmee samenhangend zouden gebruikers van populaire media een grotere angst voor criminaliteit hebben, wat ondermeer komt door de aanwezigheid van meer sensationele criminaliteit in dit soort berichtgeving.³⁴ Williams en Dickinson maakten echter wel de kanttekening dat de sensationele en angstopwekkende eigenschappen van een tekst niet volledig evenredig zijn, omdat angstgevoelens ook afhankelijk zijn van de goedgegelovigheid van de lezer.³⁵ Zo heeft ook fictie een kleinere invloed dan nieuws dat als waarheidsgetrouw wordt gepresenteerd.³⁶

Over de historische toepasbaarheid van enkele elementen uit deze methode kan worden gediscussieerd. Dat moordverhalen tegenwoordig de meeste angst opwekken, hoeft niet te betekenen dat dit ook het geval was in het verleden. Hierboven wezen we er al op dat geweld een vrij alledaags verschijnsel was en daarom ook minder vrees opwekte. Niettemin is het wel zo dat moord ook tijdens de vroegmoderne periode werd gevreesd, en de mogelijkheid tot een plastische beschrijving, maakte van moord een uitgelezen onderwerp voor de vroegmoderne sensationele berichtgeving. Dat er een sensationele berichtgeving bestond in het Ancien Régime is nochtans ook voor discussie vatbaar. Hierop zal in de volgende paragraaf worden ingegaan.

Bronnen: de vroegmoderne media in de Zuidelijke Nederlanden

Darnton stelt dat in elk tijdperk informatie circuleert en dat communicatiesystemen altijd al gebeurtenissen hebben vormgegeven.³⁷ Nieuws is volgens hem een verhaal over een gebeurtenis, dat ons via bepaalde media bereikt. In tegenstelling tot de huidige visie op nieuws zijn het niet enkel kranten en nieuwsuitzendingen die nieuws leveren. Darnton maakt een onderscheid tussen oraal nieuws, geruchten (die hij niet classificeert als oraal nieuws, maar als publiek rumoer), geschreven nieuws, gedrukt nieuws en boeken.³⁸ Tussen deze media bestond er echter geen rigoureuze scheiding. Gedrukte berichten gebruikten vaak handgeschreven documenten als bron, die dan op hun beurt konden gebaseerd zijn op de

³³ WILLIAMS en DICKINSON, "Fear of crime", 33-56; HEATH, "Impact of newspaper", 263-276; LICHTENSTEIN, "Judged frequency of lethal events", 551-578.

³⁴ LEMBRECHTS, *Newsmaking Criminology*, 68.

³⁵ WILLIAMS en DICKINSON, "Fear of crime", 33-56.

³⁶ BARAK, *Media, process*, xiii; LEMBRECHTS, *Newsmaking Criminology*, 26.

³⁷ DARNTON, "An early information society", 1.

³⁸ *Ibidem*, 8.

mondelinge overlevering, en *vice versa*. Darnton spreekt in deze context van een multimediasysteem.³⁹

Aangezien de perceptie van de eigen omgeving belangrijk is bij het opwekken van angstgevoelens, zou het interessant zijn om een dergelijk multimediasysteem bloot te leggen. Spijtig genoeg is dit een onmogelijke opgave. Het is echter niet de bedoeling enkel naar de sensationele berichtgeving te kijken, zoals de historica Joy Wiltenburg deed, maar naar een breed spectrum aan vroegmodern criminaliteitsnieuws op zoek te gaan. Op die manier kunnen we een vrij duidelijk beeld scheppen van wat mensen dachten te weten over de aanwezigheid van criminaliteit in de maatschappij. Maar, wat was nu juist deze sensationele berichtgeving?

Wiltenburg ontdekte de oorsprong van de moderne sensatiejournalistiek in het zestiende-eeuwse Duitsland, waar met de opkomst van de drukpers een groeiend aanbod aan populair criminaliteitsnieuws werd verspreid, dat vooral verscheen onder de vorm van vlugschriften en ballades.⁴⁰ Niet enkel criminaliteit, maar ook andere thema's als natuurrampen, (boven)natuurlijke verschijnselen en monsters behoorden tot het sensationele repertoire van de populaire pers vanaf de zestiende eeuw.⁴¹ Eén kenmerk hadden deze teksten echter allemaal gemeen; ze gebruikten een emotieopwekkende stijl, en het waren hoofdzakelijk gevoelens van medelijden, horror, droefheid en angst die de auteurs trachtten op te roepen om een bepaald religieus en politiek-ideologisch gedachtegoed over te brengen, én (niet te vergeten) om zoveel mogelijk berichten te verkopen.⁴² Deze emotieopwekkende stijl benadrukte familiebanden, bracht plastische en uitvoerig gedetailleerde beschrijvingen van geweld, legde de nadruk op het slachtoffer door gebruik te maken van directe dialogen en hanteerde andere literaire technieken om spanning en pathos op te wekken.⁴³ Deze emotieopwekkende stijl is nog steeds een belangrijk kenmerk van de hedendaagse sensationele berichtgeving. Het verschil ligt hem vooral in het beoogde doel van de teksten. Hoewel het primaire doel van de huidige sensatiejournalistiek bestaat uit het verkrijgen van een zo groot mogelijk commercieel profijt, lag dat van de vroegmoderne sensationele berichtgeving in het verspreiden van een morele boodschap. Dat de auteurs van deze teksten vaak clerici waren in de zestiende eeuw, ondersteunt deze these.⁴⁴

De keuze van Wiltenburg om enkel naar de populaire berichtgeving te kijken, is te begrijpen. Volgens de *newsmaking criminology* is het namelijk hoofdzakelijk het sensationele

³⁹ Ibidem, 30.

⁴⁰ WILTENBURG, "True crime", 1378.

⁴¹ TOP, *Komt vrienden*, 16; SEGUIN, *L'information*, 21.

⁴² WILTENBURG, "True crime", 1396.

⁴³ Ibidem, 1382, 1390.

⁴⁴ LAKE, "Deeds against nature", 258; WILTENBURG, "True crime", 1385.

criminaliteitsnieuws dat de angst voor criminaliteit doet toenemen.⁴⁵ Na verloop van tijd werden trouwens verschillende technieken toegepast om een groter publiek te bereiken. Door de teksten te doen rijmen, op bekende muziek te zetten en te decoreren met houtsneden, werd het potentiële publiek uitgebreid voorbij de geletterde klassen.⁴⁶

“Spiegel u algelyk/ gy arm ende ryk/ gy oud en jonck neemt hier exempel aen/ het zal u dienen tot een goed vermaen/ gy vraeke nemers allegaer/ spiegeld u hier aen in het openbaer/ want die syn zinnen tot de vraeke wend/ die komt op 't lest tot eenen droeven eynd.”⁴⁷

Zo beëindigde een marktzanger zijn nieuwsbericht over een pyromaan die in 1782 werd veroordeeld, en als we hem mogen geloven, was zijn publiek inderdaad niet beperkt tot de laagste klassen.⁴⁸ Echter ook kranten werden vaak voorgelezen en sententies (= vonnissen) moesten sinds 1570 in de Zuidelijke Nederlanden verplicht bij de executie als exempel aan de bevolking worden voorgelezen. Van sententies werden via de drukpers eveneens kopieën verspreid.⁴⁹ Voor deze twee bronnengroepen werd ervoor geopteerd om hoofdzakelijk naar Antwerpse en Gentse drukken te kijken, omdat dit twee van de grootste steden en twee van de belangrijkste drukkerscentra waren in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw.⁵⁰ De hier onderzochte liedjes en pamfletten komen van over de ganse Zuidelijke Nederlanden. Het belang van de drukpers mag trouwens niet worden onderschat. Zeker in een stad als Antwerpen was haar betekenis groot. De alfabetiseringsgraad (in de zestiende eeuw) lag hier bovendien hoger dan die in het ganse Duitse Rijk.⁵¹

⁴⁵ WILLIAMS en DICKINSON, “Fear of crime”, 33-56.

⁴⁶ Dit zijn voorbeelden van mnemotechnische technieken die hielpen als geheugensteun in de overdracht van orale kennis. Zie: GRIJP, “Zangcultuur”, 361-375.

⁴⁷ LOWYCK, *Het moordlied*, 35-36. (1782)

⁴⁸ WILTENBURG, “True crime”, 1382; MARTIN, “De liedjeszanger als massamedium”, 429.

⁴⁹ DARNTON, “An Early Information Society”, 18-20, 30; VOORDA, *De criminele ordonnantiën*, 66.

⁵⁰ In 1784 kenden ze respectievelijk circa 51000 en 50000 inwoners. Alleen Brussel telde meer inwoners (75000). De *Gazette van Antwerpen* en *Gazette van Gend* waren bovendien tot het midden van de achttiende eeuw de enige twee Nederlandstalige kranten in de Zuidelijke Nederlanden. Brugge gaf in 1637 wel als tweede een krant uit, maar verloor snel het recht een krant te drukken aan Gent, dat het monopolie verkreeg voor het verspreiden van een krant in gans Vlaanderen. Zie: RONDOU, *De verspreiding*, 36-57, 115. Bovendien kwam in de zestiende eeuw slechts 0,8% van alle Zuid-Nederlandse drukken uit Brugge en stond een stad als Leuven hoofdzakelijk bekend voor haar productie van geleerde boeken door de aanwezigheid van de universiteit. Zie: BLONDÉ en MARNEF, “Een gebroken”, 350.

⁵¹ MARNEF, *Antwerpen*, 65. Het vermelden van het Duitse Rijk als minder gealfabetiseerd is niet volledig onschuldig. Hier lag namelijk in de zestiende eeuw de oorsprong van het sensationele criminaliteitsnieuws. Dat de alfabetiseringsgraad hoog was in de zestiende eeuw, hoeft echter ook weer niet te betekenen dat deze ook zo hoog was in de zeventiende eeuw. Toch speelde Antwerpen als drukkerscentrum op zijn minst tot het midden van de zeventiende eeuw een enorm grote rol. Zie: LAMPO, “Boeken”, 209-210.

In de analyse zullen eerst de sensationele elementen worden geïdentificeerd in de verschillende genres. Daarna zullen de andere elementen die angst voor criminaliteit kunnen opwekken (of juist niet) worden onderzocht. Het volgende schema geeft weer welke elementen zullen worden opgespoord in de verschillende bronnen:⁵²

Angstverhogend	Angstverlagend
<ol style="list-style-type: none"> 1. Sensatie <ol style="list-style-type: none"> a. Nadruk op familiale banden b. Gedetailleerde beschrijvingen geweld c. Nadruk op slachtoffer door directe dialogen. d. Andere literaire technieken: juxtapositie, overdrijving, ... 2. Waarachtigheid 3. Moord? 4. Lokale criminaliteit 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Niet-lokale criminaliteit (tenzij het profiel van het slachtoffer en de woonomgeving herkenbaar zijn) 2. <i>Mood repair-effect: happy end</i>

Sensatie in de vroegmoderne moordballades en –pamfletten

Reeds in de elfde en twaalfde eeuw zongen liedjeszangers voor een geanimeerd publiek in dorpen, steden en zelfs aan hoven en in kloosters. Door frequent van dorp en stad te wisselen, kon de liedjeszanger dezelfde teksten andermaal ten gehore brengen en werd hij opgenomen in het circuit van wandelende nieuwsboden.⁵³ Ook verhalen over moord en diefstal behoorden tot zijn repertoire die hij al dan niet bij de publieke executie voordroeg.⁵⁴ Verder werden gedrukte liedjesteksten vanaf het midden van de zeventiende eeuw door de opkomst van het gebruiksdrukwerk verspreid. Deze dienden niet enkel als geheugensteun voor de geletterden, maar waren ook een bron van inkomsten. Er is echter één groot probleem dat het bestuderen van deze liedjesteksten bemoeilijkt en dat is het bewaarde bronnenmateriaal.

Julien De Vuyst vertelt ons het volgende: “Het is pas vanaf de late XVIIIe eeuw dat de eigenlijke teksten bewaard zijn, die het ons mogelijk maken enig inzicht te verkrijgen in het

⁵² Aangezien de *newsmaking criminology* niet uitlegt welke elementen een tekst tot sensationeel maken, gaat het hier om een combinatie met een historische discoursanalyse voor het herkennen van sensatie in het verleden. Zie: WILTENBURG, “True crime”.

⁵³ MARTIN, “De liedjeszanger”, 423.

⁵⁴ BRAEKMAN, *Hier heb ik*, 55.

sociaal verschijnsel dat ‘marktlid’ heet.”⁵⁵ Hij waagde zich aan deze uitspraak na het bekijken van collecties verspreid over het ganse Vlaamse gebied. Mijn eigen onderzoek leverde echter wel enkele zeventiende-eeuwse liedjes op.⁵⁶ Voor het moordlied, bleef dit echter beperkt tot een enkele verwijzing in de *Bibliographie Gantoise* die doet vermoeden dat het moordlied ook in de zeventiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden werd gedrukt.⁵⁷ Mogelijk is de slechte bewaring te wijten aan het weinig kwalitatieve materiaal waarop het moordlied werd gedrukt, of het in verval geraken van de gotische letter, of misschien wel doordat wanneer de actualiteitswaarde verdween, de liedblaadjes dit zelf ook vaak deden.⁵⁸ Maar, verklaart dit ook waarom ze voor alle buurlanden wel zijn bewaard gebleven en niet voor de Zuidelijke Nederlanden? Mogelijk zijn ze (doordat ze vaak anoniem werden gedrukt) niet herkenbaar als komende uit de Zuidelijke Nederlanden, of misschien kwam het wel door een uitzonderlijk statuut van het Zuid-Nederlandse volkslied.⁵⁹ Het zingen van liedjes werd hier namelijk al sinds de zestiende eeuw verboden.⁶⁰ En, terwijl in Duitsland in 1580 een enorme hoeveelheid moordliedjes van de persen rolde, werden in Oudenaarde “*zanghers ende vercoopers van liedekens, referyns, balladen ende dierghelycke, twelck oock maer onnutte ledichgangers en zyn*” uitgewezen.⁶¹ Ook in Duitsland werd de marktzanger tot de *Unerliche Leute* gerekend, maar daar werd hij door de overheid ingezet om een morele boodschap te verspreiden.⁶² In de Zuidelijke Nederlanden daarentegen verbood de kerkelijke autoriteit naar de marktzanger te luisteren en was het wereldlijke lied eveneens een weinig gerespecteerd genre.⁶³ Hoewel er nog verder onderzoek nodig is naar het statuut van het moordlied, lijkt er op het eerste zicht een tegenstrijdigheid te bestaan met de omringende landen. Het is

⁵⁵ VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 13.

⁵⁶ Werden doorzocht: “Nederlandse Liederenbank”, “STCV”, “STCN”, “ESTC” en “GVK”, websites geraadpleegd op 15 december 2007; “BelEdiMar”, website geraadpleegd op 28 december 2007; “DAG”, website geraadpleegd op 12 januari 2008; KNUTTEL, *Catalogus van de pamfletten*; ALPHEN, *Catalogus der pamfletten*; POLAK-SUETENS, *Inventaris pamfletten*; HAEGHEN, *Bibliographie Gantoise*; HAESE, *Klapper op 500 Nederlandstalige liederen*; de collecties: *Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheidspoëzie* en de *Verzameling[en] marktlidjes* aanwezig in de Stadsbibliotheek Antwerpen; Prentenkabinet Antwerpen; Ruusbroecgenootschap Antwerpen en digitale catalogi voor: Universiteit Antwerpen (Uanet), Universiteitsbibliotheek Gent (Meercat), Universiteit Leuven (Libris) en Koninklijke Bibliotheek Brussel. De gevonden zeventiende-eeuwse liedjes bevinden zich in diverse bundels in de Stadsbibliotheek Antwerpen.

⁵⁷ Spijtig genoeg heb ik dit lied niet kunnen traceren. Enkel de titelbeschrijving vertelt ons iets over de aard van het lied: “*Een waerachtich nieuw liedeken van eene jonghe dochter die d’edel mevrouwe baronesse van Eeckelsbeke heeft vermoort in haer huys, die welke was dienende als cameriere, binnen de stadt van Ghendt, op den 20 January 1655, en wordt ghejusticiert den derden maert*”, gedrukt bij B. Manilius, 1655, Gent. Zie: HAEGHEN, *Bibliographie Gantoise*, II, 147.

⁵⁸ BRAEKMAN, *Hier heb ik*, 55.

⁵⁹ VERKRUIJSE, “Gedruckt in seghwaer”, 31 – 43.

⁶⁰ Bijvoorbeeld: VAN SETTER, “Index der gebodboeken”: ordonnantie van 31 december 1562.

⁶¹ TOP, *Komt vrienden*, 11.

⁶² MARTIN, “De liedjeszanger”, 423; DANCKERT, *Unerliche Leute*, 11-17.

⁶³ WIENEN, “Hoe hield de marktzanger”, 156; STRIJBOSCH, “Vogelnestjes”, 22.

inderdaad opmerkelijk (en bijna onwaarschijnlijk) dat een medium dat door andere landen als machtig propagandamiddel werd beschouwd, in de Zuidelijke Nederlanden als verwerpelijk werd aanzien door Kerk en staat, maar welk ander interpretatiekader geven de bronnen ons?

Volgens Sharpe is de vroegmoderne executie in Engeland een vorm van “theater” waarin het uitten van gehoorzaamheid aan staat en religie, publieke schuldbekentenis en berouw centraal stonden.⁶⁴ Daarnaast stond de staat toe dat de laatste woorden van gewelddenaars werden gepubliceerd en verspreid door de populaire pers, zodat de boodschap ver voorbij haar oorspronkelijke grenzen kon worden gepropageerd. Berouw was een belangrijk element in de Engelse galgenliteratuur en werd afgebeeld als de ultieme triomf van God op de duivel. Dit berouw was volgens deze teksten meestal niet het gevolg van de eigen vrije wil, maar van de goddelijke providentie.⁶⁵ De ruimte voor menselijke *agency* in de moordballades is inderdaad zeer klein, een element dat in de zeventiende-eeuwse Engelse context als uitdrukkelijk (puriteins) protestants wordt geïdentificeerd.⁶⁶ De protestantse lezing van het moordpamflet werd ook in de vroegmoderne periode erkend, zoals werd opgemerkt door de auteur van: “*The Cry and Revenge of Blood*”, geschreven in 1620.⁶⁷ Het populaire genre van het moordpamflet bestond echter vóór haar identificatie als “protestants”. Het gaat dus niet om een nieuwe doctrine die in het genre werd geïnjecteerd, maar om het uitbuiten van kenmerken die voordien al aanwezig waren.⁶⁸ Denkbaar zorgde de mogelijkheid die het medium verschafte om de protestantse boodschap te verkondigen voor een verschillend statuut in de protestantse en niet-protestantse gebieden. Toch werd bijvoorbeeld het verspreiden van *canards* (ondanks dat ze zich buiten het bereik van de officiële censuur bevonden) in het katholieke Frankrijk niet zwaar vervolgd.⁶⁹ Ze werden namelijk als vrij ongevaarlijke literatuur beschouwd, omdat ze de bevolking afleidden van meer serieuze zaken.⁷⁰ Ook andere voorbeelden tonen aan dat de galgenliteratuur evengoed kon worden aangewend om de katholieke boodschap te verspreiden. Zo werd in een zeventiende-eeuws katholiek Duits moordpamflet de uiteindelijke bestraffing van de zonde benadrukt, terwijl een protestantse auteur hetzelfde gebeuren had kunnen gebruiken om Gods macht, om zelfs de ergste zondaar te vergeven, te benadrukken.⁷¹ Zoals reeds gezegd zijn er van de

⁶⁴ SHARPE, “Last Dying Speeches”, 161.

⁶⁵ LAKE, “Deeds against nature”, 279-280.

⁶⁶ Ibidem, 273-274. (THOMAS, *Religion*, hoofdstukken 3 en 4)

⁶⁷ Ibidem, 281.

⁶⁸ Ibidem, 283.

⁶⁹ *Canards* zijn druksels die werden verkocht bij het voorvallen van *fait divers* binnen de actualiteit of van verhalen die werden afgedaan als actueel. SEGUIN, *L’information*, 8.

⁷⁰ Ibidem, 15.

⁷¹ WILTENBURG, “True Crime”, 1385.

zeventiende-eeuwse moordliederen geen voorbeelden bekend. Er is echter wel één vroeg zeventiende-eeuws pamflet, dat ons toelaat zicht te krijgen op de Zuid-Nederlandse situatie. Dit moordpamflet, gebaseerd op een kopie uit Antwerpen gedrukt bij Anthony de Ballo uit 1613, spreekt van een man die zijn vrouw en vier kinderen had vergiftigd.⁷²

“De kinders niet beter wetende dan dat haer moeder hooftpijne hadden/ hebben haer ghespoeyt om elck een schotel melcks te eten/ en zijn oock terstont te bedde ghegaen/ maer eylacy [helaas] sy en zijn niet weder opghestaen/ daer naer ginck hy tot sijn vrou ende vraechde haer met valscher herten oft sy sier was maer laecy sy was al doot ende oock de kinders mede die haer buycken soo dick waren als tonnen”⁷³

De nadruk in dit fragment ligt duidelijk op de onschuldige en nietsvermoedende kinderen, op de slachtoffers van een harteloze vader. Dit, samen met het beeld van de wrede vader dat wordt opgeroepen, zorgt ervoor dat de lezer zich eerder met de slachtoffers identificeerde. Na de dood van vrouw en kinderen, komt echter een nieuwe speler in het verhaal die de aandacht opeist, zoals blijkt uit wat volgt:

“hy dit siende heeft terstont sijn doode vrouwe genomen en seer vreet als een moordenaer dat lichaem in vier cartiere van malkanderen gehouwen [...] maer God die sulcke boosheyt niet en cost verdraghen/ heeft den selven moordenaer sijn herte zoo beswaert ende bevrucht ghemaect/ dat hy niet en wist oft hy herrewaerts oft verrewaerts gaen zoude”⁷⁴

Net zoals in de protestantse pamfletten zorgde God voor gevoelens van berouw bij de moordenaar. Onder invloed van zijn nicht (met wie hij incestueus overspel bedreef) gaf de man echter geen gehoor aan Gods wijsheid. Uiteindelijk werden beiden geklist en levend verbrand...

“de hoer sijn nicht aen een stack verbrant ende den moorder een peckich cleet om sijn lichaem moeder naeckt ghehanghen ende is soo tot pulfer levendich verbrant tot spieghel ende exempel voor alle quaetdoenders.”⁷⁵

⁷² GENT, Universiteitsbibliotheek, BIB.MEUL.001339, *Nieuwe tijdinghe*, 1613.

⁷³ Idem.

⁷⁴ Idem.

⁷⁵ Idem.

Toeval of niet, maar dit pamflet beantwoordt aan alle kenmerken die Wiltenburg als sensationeel aanduidde. Niet alleen werd de nadruk gelegd op de slachtoffers en intieme familiebanden. De hierboven vermelde voorbeelden zijn eveneens zeer plastisch van aard: de buikjes van de vergiftigde kinderen zwollen op tot de grootte van tonnen, de man vierendeelde zijn dode vrouw met de wreedheid van een moordenaar, en samen met zijn hoer van een nicht werd hij levend verpulverd door het vuur. Buiten deze ene bron en het internationale kader zijn er voor de zeventiende eeuw spijtig genoeg geen bronnen overgeleverd, wat het maken van conclusies zeer lastig maakt. Voor de achttiende eeuw beschikken we wel over voldoende bronnenmateriaal, en zoals blijkt uit het volgende lied, waren ook toen de beschrijvingen zeer plastisch van aard:

“Den vader sprak hem aan,/ Met d’oogen vol getraen,/ Ach lieven sone bant uyt uw verstand/De onkuysheyd en ’s werelds buylen brand,/ Legt af uw dertelheyd,/ Ach! zone peyst op Gods bermhertigheyd,/ Maer deze woorden/ Zyn boos hert stoorden,/ En greep zyn ouden vaer,/ Wredelyk by het haer./ Door razernye groot,/ Sloeg hy zynen vader dood.”⁷⁶

De schrijver had kunnen zeggen dat de moordenaar zijn vader bij de haren had genomen en hem daarna had doodgeslagen, maar dat doet hij niet. Nee, de beschrijving van de smekende oude vader en de wreedheden van de zoon vergrootten het sensationele karakter van het bericht. Dit lied uit 1790 is overigens het eerste voorbeeld waarin het de waanzin was – en niet de duivel – die tot moord aanzette; een evolutie die Foucault reeds in de zeventiende eeuw bij de burgerij plaatst. Volgens hem heeft de mens steeds angst gehad voor het animale. De betekenis van dit animale was in de zeventiende eeuw echter veranderd. Wat eigen was aan het dier, was niet langer een teken van helse machten. Het dierlijke in de mens kreeg de betekenis van waanzin.⁷⁷ Dat we in de populaire cultuur deze overgang pas helemaal op het einde van de achttiende eeuw waarnemen, is veelzeggend. Foucault concludeert namelijk dat Francisco Goya (1746-1828) in zijn schilderijen *Disparates* en *Quinta del Sordo* (Het landhuis van de dove) een waanzin toont die hij heeft ontleend aan de herinnering aan een oude wereld vol betovering en toverkollen op bezemstelen.⁷⁸ Maar, was dit slechts een herinnering? Was die wereld wel de oude wereld? De populaire moordliedjes tonen aan dat de

⁷⁶ VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 20. (1790)

⁷⁷ FOUCAULT, *Geschiedenis van de waanzin*, 80.

⁷⁸ *Ibidem*, 273-274.

oude wereld pas helemaal op het einde van die achttiende eeuw verdween; voordien bestonden beide wereldvisies naast elkaar.

In het voorgaande citaat komen eveneens de familiale banden naar voren. Ook uit andere liedjesteksten blijkt dat deze vaak een centrale rol speelden. Zoals in een lied uit 1757 “van een booswigt die derven bestien heeft syn huysvrouwe, moord-dadig te doen sterven”.⁷⁹ Dat de ballades vaak over geweld binnen de familie handelen, hoeft echter niet aan de sensationele aard van de teksten te liggen. Geweld in de achttiende eeuw kwam namelijk vóóral binnen de familie voor. Bijvoorbeeld in Amsterdam moeten voor de periode tussen 1751 en 1810 bijna de helft van alle slachtoffers van geweld binnen het huishouden worden gezocht.⁸⁰ Bovendien lag de nadruk in de liedjesteksten niet enkel op familiebanden. De slachtoffers waren meestal onschuldige en weerloze mensen, zoals onder andere blijkt uit een lied van 1782.

“Hij heft een jonge vrouw gevonden,/ op een verholen baen,/ hy heeft haer lichaem heel geschonden,/ en haer vrucht te niet gedaen,/ de creature lag daer besweken,/ al op den gront,/ haer kint was wel met veerthien steken/ jamer doorwont.// Twee nonnen heeft hy gegrepen,/ geen troost en konden sy ontfaen,/ hy heeft hun in een bos geslepen,/ ende veel schelmery gedaen,/ ’t geen niet betaemt van vermonden,/ het is te vreet,/ naer ’t geven van wel hondert wonden/ heeft hun ontkleet.”⁸¹

Dergelijke beschrijving is niet enkel zeer visueel, maar door er op te wijzen dat het “niet betaemt van vermonden” wordt de verbeelding van de luisteraar des te meer aangesproken. Bovendien waren niet alleen zwangere vrouwen en nonnen machteloos tegen de duivelsbezeten moordenaars (een element dat vóór 1790 in alle liederen weerkeert!) Ook kinderen waren een geliefd doelwit, zoals blijkt uit een lied van 1763.

“Den man en vrouwe die was in slaepe,/ tusschen hun beyde lag een kleyn kint/ daer waeren noch twee kleene schaepen,/ twee dochters wierden mede verslint”⁸²

⁷⁹ Ibidem, 58.

⁸⁰ DIJCK, *De pacificering*, 229. Ook in de zeventiende was het aantal gewelddaden binnen de intieme familiale sfeer gestegen ten opzichte van het publieke geweld, maar de belangrijkste evoluties deden zich pas voor vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw. De nadruk op familiale banden in het hierboven besproken zeventiende-eeuwse pamflet is dan ook van belang. De uniciteit van de bron staat echter niet toe verdere gevolgtrekkingen te ondersteunen.

⁸¹ VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 86.

⁸² Ibidem, 44.

De juxtapositie van de man en vrouw die vredig naar bed waren gegaan, gevolgd door het binnendringen van de “vreede barbaeren” is een voorbeeld van een andere literaire techniek die werd gebruikt om pathos op te roepen.⁸³ Volgens Stone was de gegoede burgerij de groep bij uitstek waar het conjugale gezin vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw verscheen. In tegenstelling tot voorheen werd er meer aandacht aan de individualiteit van het kind besteed en was de binding met andere verwanten minder belangrijk door de nadruk op huiselijkheid. Hij gaat ervan uit dat deze verandering was begonnen bij de hogere groepen in de samenleving en pas later tot de lagere groepen doordrong. Shorter plaatst deze omwenteling pas na 1750.⁸⁴ De nadruk die in de populaire berichtgeving wordt gelegd op familiale banden en op kinderen als hulpeloze wezens, doet vermoeden dat ook bij de lagere klassen het kind reeds als individu werd beschouwd vanaf de vroege achttiende eeuw. Kinderen werden soms ook zelf aan het woord gelaten, om het dramatische effect te verhogen, zoals in het reeds vernoemde lied uit 1790:

“Het jongste kind dit zag/ Die riep met droef geklag/ Ach! lieven broder/ geef my toch gena’/ Om de liefde van God en Maria/ Maer hy bleef als verwoed/ En heeft het kind/ Gedompeld in zyn bloed/ En naer wreedheden opengesneden/ Dat ’t bloed en ’t ingewand/ Daer liep langs alle kant.”⁸⁵

Net zoals in de voordien aangehaalde passage, waarin de vader werd vermoord, dwong het slachtoffer hier zijn broeder tot inzicht te komen. Het beest dat zijn broeder was, gaf hem echter geen gehoor en vermoordde het jongste gezinslid op gruwelijke wijze, net zoals de rest van het gezin. De literaire techniek van de juxtapositie werd reeds aangehaald. Een ander voorbeeld hiervan vinden we terug in een lied uit 1754 waar zelfs de hond niet kon ontsnappen aan de moordlustige Duitse knecht van een welgestelde familie uit Brugge.

“Als sy was slaepen/ Steld’ ick my in de waegen/ met een Handt-boom/ en Haemer sonder schroom/ ’t hondje in ’t passeren/ dat quamp my carresseren/ ick sloeg het doodt/ met eene booshey groot.”⁸⁶

De aandacht wordt in dit citaat hoofdzakelijk op de moordenaar gevestigd doordat deze “zelf” aan het woord is. De moordenaar vertelt ons waarom hij deze “vreede Moordt” heeft

⁸³ WILTENBURG, “True crime”, 1386.

⁸⁴ STONE, *The family*, 260-261; SHORTER, *The making*, 255-268. Zie ook: HAKS, *Huwelijk en gezin*, 23-25.

⁸⁵ VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 20.

⁸⁶ *Ibidem*, 18.

begaan. Zijn genegenheden en zijn gemoed “dorsten naer ’s weireldt goet” én hij had gehoor gegeven “aen den duyvel”. Dit is echter uitzonderlijk, want in de andere liedjes komen de moordenaars slechts sporadisch aan bod in de directe dialogen en dit vooral wanneer zij bij de executie vergiffenis vragen aan God,⁸⁷ of, om schuld te bekennen en de lezers/toehoorders te waarschuwen voor de zonde.⁸⁸ Kenmerken die net zoals in andere gebieden, samen met het voorlezen van de sententie, behoorden tot het schouwspel van de executie.⁸⁹

Conclusie: de vroegmoderne Zuid-Nederlandse moordliedjes en –pamfletten bevatten alle emotieopwekkende elementen die door Wiltenburg als eigen aan de vroegmoderne sensationele berichtgeving worden toegeschreven.

Sensatie in de vroegmoderne sententies

In verschillende West-Europese landen werden sententies niet enkel voorgelezen bij de executie van misdadigers, maar werden ze ook verspreid via de drukpers. Hoewel ook Lüsebrink dit bevestigt voor Frankrijk ten tijde van de Verlichting, vond hij het niet interessant om de sententies te bespreken, omdat volgens hem deze teksten hoofdzakelijk binnen een institutionele en administratieve context passen en enkel een weergave geven van het vonnis en de aanleiding hiertoe.⁹⁰ In tegenstelling tot wat Lüssenbrink denkt, zijn de sententies wél cultureel relevant. Door het voorlezen ervan en de verspreiding in druk ging het immers ook om een vorm van berichtgeving die invloed kon uitoefenen op de bevolking. Bovendien blijkt uit de volgende passage uit een sententie van 2 mei 1664, dat het niet om een volledig neutrale weergave van de voorgevallen feiten ging:

“ghedreven door eene on-natuerlijcke boosheydt [...] met eenen yseren hamer (tot dien eynde expresselyck mede ghebrocht) haer met dry slaeghen al oft zy hadde geweest eene beeste ghebolt ter aerden, die ghy daer naer met u mes de kele hebt af-ghesteken”⁹¹

Men had bijvoorbeeld kunnen zeggen dat de vrouw, nadat ze was geslagen, ter aarde was gevallen, maar de sententie zegt dat hij haar met een ‘onnatuurlijke boosheid’ had geslagen alsof zij een beest was. Er werd een gedetailleerde opsomming gegeven van de voorgevallen delicten, wat sterk aan het genre van het moordlied en –pamflet doet denken. Dit

⁸⁷ Ibidem, 58. (1757)

⁸⁸ Ibidem, 87. (1782)

⁸⁹ Zie onder andere: SHARPE, “Last Dying Speeches”, 161.

⁹⁰ LÜSEBRINK, *Kriminalität*, 5, 22.

⁹¹ GENT, Universiteitsbibliotheek, G9111, *Criminele sentencien. Gend*, sententie van 2 mei 1664.

is niet onlogisch, want de liedjesteksten waren vaak op sententies gebaseerd. De liederen legden echter meer de nadruk op hoe verschrikkelijk het gebeurde wel was door het gebruiken van woorden als: “grouwelijk”, “(over-)schrickelijk” en “schroomelijk”.

Geweld of geen geweld, al wat aanleiding had gegeven tot het gevelde vonnis was van belang in de sententies. Iets dat inderdaad te maken had met hun institutionele en administratieve oorsprong. Ook in de achttiende eeuw gaf men steeds een uitvoerig relaas over de aanleiding tot het delict en het uiteindelijke vonnis.

“t’ hebben gevolgt een ledig Ondeugende ende Vagabonderende Leven, hem hebbende vervoegt van en ouderdom van 18. jaeren met openbaere ende fameuse Dieven, [...] ende met hun t’ hebben begaen, ende gecommiteert verscheyde Dieften [...] jammerlyk hebben vermoord, slepende daer t’eynde het cadavre, benevens het gone van zyne Vrouwe, ende hebben de selve t’ saemen gesmeten in de kelder”⁹²

Het woord “jammerlyk” springt naar voren in deze tekst. Het is niet zo sterk als bijvoorbeeld een woord als “over-schrickelijk”, maar velt toch een waardeoordeel in een document dat hoofdzakelijk een institutioneel en administratief belang had. Ook de bewering dat de beschuldigde een “ledig” leven had geleefd, toont aan dat ook sententies niet ontsnapten aan een moraliserende toon. Hoewel de morele les misschien niet zo frappant is als in de liedjesteksten, hebben ook deze bronnen bijgedragen aan wat door de bevolking als crimineel werd beschouwd, juist doordat ze publiekelijk werden voorgelezen en daarna werden verspreid via de drukpers.

Conclusie: de vroegmoderne sententies bevatten zeer gedetailleerde opsommingen van de feiten. Deze opsommingen zijn echter niet louter een objectieve weergave van het gebeurde. Waardeoordelen werden gevelde en geweld was (door de gedetailleerde beschrijving) zeer visueel voor de lezer of aanhoorder. De nadruk werd wel niet expliciet gelegd op familiale banden of de slachtoffers. Sententies leveren het verhaal van de misdadiger en hoe deze werd berecht.

Sensatie in de vroegmoderne kranten

In de eerste *tijdinghen* van Abraham Verhoeven uit de jaren 1620-1621 werden hoofdzakelijk belangrijke buitenlandse gebeurtenissen behandeld. Over criminaliteit werd nog

⁹² GENT, Universiteitsbibliotheek, 226 A 21¹¹, *Translaet der sententie*, Gent, 1772.

niet bericht.⁹³ Bovendien mochten kranten in de zeventiende en achttiende eeuw niet aan opinievorming doen of – buiten officiële mededelingen – binnenlands nieuws brengen.⁹⁴ Ook in andere landen – zoals Frankrijk – viel de krant onder staatscontrole. In de jaren 1680-1690 was het nog steeds het ministerie van oorlog dat besliste wat wel en niet in de door de staat gesubsidieerde *gazette* kwam.⁹⁵ Vanaf 1737 verscheen er in Frankrijk onder invloed van de Verlichting een nieuw genre aan kranten dat uitsluitend over criminaliteit berichtte, de zogenaamde *Causes Célèbres* die onderhoudende en leerrijke rechtssituaties uitlegden aan een in de eerste plaats burgerlijk publiek.⁹⁶ Daarnaast berichtten ook de “gewone” kranten over misdaad in de achttiende eeuw, zoals de *Mercure de France* die in november 1721 een bericht publiceerde over de beruchte roversleider “Cartouche”.⁹⁷ Liefst zeven kranten bespraken in niet minder dan 70 artikels de escapades van bendeleider Mandrin in de periode 1754-1755.⁹⁸ Frankrijk was niet het enige land waar in kranten over criminaliteit werd bericht. In de *London Gazette* verschenen bijvoorbeeld vanaf de jaren 1660 advertenties die premies beloofden voor het vangen van misdadigers. Daarnaast werden kranten ook gebruikt om succesvolle oproepen te publiceren. Gaskill noemt het “the advertisement of advertising.”⁹⁹

Voor de Zuidelijke Nederlanden lijken de kaarten anders te liggen. Hoewel via ordonnanties eveneens premies werden uitgelooft voor het vangen van criminelen,¹⁰⁰ werd zelfs in de achttiende eeuw slechts sporadisch over criminaliteit bericht in de *Gazette van Antwerpen* en de *Gazette van Gend*.¹⁰¹ In de kranten van 1745 werd geen enkel bericht opgenomen over criminaliteit. Het enige dat er in de buurt van kwam, was een advertentie in de *Gazette van Antwerpen* van 16 maart over een pistool dat als premie zou worden uitgeleverd aan degene die het paard van Jan Baptist uit Putte zou terugbrengen, dat na een

⁹³ VERSTAPPEN, *Vinden we*”, 18. De eerste Zuid-Nederlandse krant werd in 1620 of 1629 door Abraham Verhoeven uitgeven (over de datum heerst discussie omdat Verhoeven tussen 1620-1629 *tijdinghen* uitgaf die voor de één wel, voor de andere niet tot de kranten worden gerekend). RONDOU, *De verspreiding*, 36; VOET, “Abraham Verhoeven”, 1-37. Voorheen had men ook gedrukte nieuwsberichten; deze zijn echter geen “kranten”, omdat ze nog niet aan alle kenmerken van de krant voldeden (periodiciteit, openbaarheid,...). LUYCKX, “De gazettiers”.

⁹⁴ RONDOU, *De verspreiding van de periodieke pers*, 33.

⁹⁵ RUFF, *Violence*, 39.

⁹⁶ LÜSEBRINK, *Kriminalität*, XII.

⁹⁷ *Ibidem*, 21.

⁹⁸ LÜSEBRINK, “Images”, 346.

⁹⁹ GASKILL, *Crime*, 276-270.

¹⁰⁰ Op deze bronnen wordt spijtig genoeg in dit artikel niet verder ingegaan. Dit vanwege het gegeven woordenaantal en vanuit tijdsoverwegingen. Op het eerste zicht leveren deze bronnen echter een zeer beknopt en droog relaas van wat is voorgevallen. Ter illustratie werd in de bijlagen een ordonnantie opgenomen. Zie bijlage 2.

¹⁰¹ Voor beide kranten werd een steekproef gemaakt voor de jaargangen 1745, 1775 en 1789.

inbraak tussen 10 en 11 maart uit zijn stal was geleid.¹⁰² In de kranten van 1775 vinden we wel enkele berichten.

“Twee Broeders met hun Zuster overtuigd, van op 9 Mey 1774 te hebben geslaegen hunnen Vader, zoo vreedelyck, dat hy van de gevolgen is ghestorven, komen volgens het Vonnis van ’t Parlement in de stad *Auxerre* te worden ter dood gebragt, als vervloekelyke Vadermoordenaers.”¹⁰³

Dergelijke berichten kwamen niet vaak voor. In ieder geval is het opvallend dat het nogmaals om een delict binnen de familie gaat. Het bericht levert echter slechts een kort begrip van wat is voorgevallen. Enkele verwijzingen, met name dat de toegebrachte slag “vreedelyck” was en dat de daders “vervloekelyke Vadermoordenaers waren”, zorgen ervoor dat het niet om een kurkdroge beschrijving gaat van wat is voorgevallen. Toch is de toon doorgaans erg zakelijk en beschrijvend. Zelfs als het om moord ging, werd meestal niet meer gegeven dan een droge weergave van de feiten.

“Nademael men zedert eenigen tyd niet zag den Colonel Buttafuoco buyten sijn Huys in Corsica, heeft den Generael de Marboeuf, doen de poort inslaegen. Dien Heer is in sijn bed vermoord gevonden, en niet verre van daer sijn Camerknecht, ook vermoord door 14 wonden. Men had den moordenaer nog niet kunnen ontdekken.”¹⁰⁴

Ook in 1789 veranderde de toon van de *Gazette van Antwerpen* niet, zoals blijkt uit een bericht van de correspondent uit Versailles, dat werd gepubliceerd in de krant van 11 augustus.

“De moordaedige zaek van Quincey is verzonden aen het Comité van Rapport, den 28sten aengesteld. De beroerten in Franche-Comté groyden nog aen: Vesoul was overweldigd, drye Abdyen waeren vernield, en elf Kasteelen ten grond gewerpen: de kennismeming van het feyt, waer van den Daeder onbekend is, wordt gelaeten aen de natuerlyke Rechters.”

In de *Gazette van Gend* werd er in 1775 niet meer over criminaliteit gepubliceerd dan in de *Gazette van Antwerpen*. Opvallend is echter wel dat er vanaf 30 januari een reeks artikelen verscheen die het proces van ‘den beruchten Muyteling Pugatschew’ uit Rusland uit de doeken

¹⁰² ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, *Gazette van Antwerpen*, 16 maart 1745.

¹⁰³ Ibidem, 24 maart 1775.

¹⁰⁴ Ibidem, 18 augustus 1775.

deed. In de krant van 30 januari vinden we een vraag- en antwoordartikel terug, dat uitlegt waarom hij in opstand was gekomen tegen zijn soeverein.

“[...] 2. Waerom hy, en zyne mede plichtige zoo vele moorderyen hadden gepleegt, en dat aen Lieden, die hem noyt het minste leed hadden gedaen, en aen welke, volgens zyn zeggen, eenen wettigen Souvereyn wilde geven, zoo dat hy hun vervolgens had behooren te ontzien?

Antw. Dat deze buytenspoorigheden gepleegd waeren zonder zyn bevel en tegen zyn wil. [...]”¹⁰⁵

Hoewel er in het artikel een positief beeld werd geschetst van de opstandeling, vernemen we uit de krant van 2 maart dat hij toch werd veroordeeld tot de dood.¹⁰⁶ Opvallend is dat, net zoals de zaak Pugatschew, de meeste criminaliteitsberichten in deze krant ook een belangrijke politieke dimensie hadden, variërend van een ontvoerde prins (3 april) tot de moordpoging op de Eerste Staatsminister van Portugal (16 november). Zoals blijkt uit een bericht over een dief in Denemarken, ging het wel niet altijd om politiek interessante gebeurtenissen:

“Over weynige dagen wierd alhier imand, in Liverye gekleed, aengehouden en gevangen gezet, die van voornemen was zig op de listigste wyze van 10000. Daelders meester te maeken. Om zyn oogmerk uyt te voeren, had hy zig by eenen van onze rykste Joden vervoegt”¹⁰⁷

In tegenstelling tot de berichten uit de *Gazette van Antwerpen* zijn de criminaliteitsberichten in de *Gazette van Gend* uit 1775 meestal vrij uitvoerig. Geen enkel bericht handelt echter over een (geslaagde) moord, noch wordt een enkele keer op familiebanden ingegaan, of wordt er gebruik gemaakt van sensationele stijlkenmerken. Alleen in het net geciteerde bericht is het opvallend dat de medeplichtige in het verhaal één van de rijkste Joden is. Joden werden vaak als handlagers van de duivel beschouwd. Een link met de duivel wordt in het bericht echter niet gelegd. De duivel komt trouwens in de kranten helemaal niet voor. Opnieuw een element dat grondig verschilde van de liedjes en pamfletten. Ook in de kranten uit 1789 wordt slechts zeer sporadisch op criminaliteit ingegaan. Zoals vander

¹⁰⁵ ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, *Gazette van Gend*, 30 januari 1775.

¹⁰⁶ Ibidem, 2 maart 1775.

¹⁰⁷ Ibidem, 16 februari 1775.

Haeghen zegt, is de *Gazette van Gend* tussen 1771 en 1794 een koude kroniek die zich tevreden stelde met het vastleggen van feiten.¹⁰⁸

Conclusie: beide kranten leverden zo goed als geen (sensationeel) criminaliteitsnieuws. Bovendien waren vele berichten over criminaliteit eveneens buitenlands politiek nieuws. De achttiende-eeuwse kranten in de Zuidelijke Nederlanden vonden het interessanter om over het slechte weer en honderdjarigen te spreken dan over criminaliteit.

Angstverhogende elementen in de vroegmoderne media: waerachtigheid

Hoewel een groot deel van de vroegmoderne media claimde “waerachtigh” te zijn, werd er vaak vrij losjes omgegaan met feiten.¹⁰⁹ De sententies pretenderen in de tekst nooit waerachtig te zijn. Dit was ook niet nodig, want hun institutionele en administratieve oorsprong gaven hen een bijna onomstotelijke autoriteit. Sententies waren bovendien niet enkel een goede bron voor de liedjeszangers, ze werden eveneens vaak aan liedjesteksten toegevoegd om de waarheidsgetrouwheid van wat werd voorgedragen te benadrukken.¹¹⁰ Ondanks dat de liedjesteksten niet volledig aan de feitelijke werkelijkheid voldeden, werden ze toch als waarlijk ervaren. In het Ancien Régime was de morele waarheid namelijk van primordiaal belang. Dat de teksten juist waarschuwden voor de zonde (een misdaad als moord stond namelijk nooit alleen en werd voorafgegaan door een serie van zonden die meer alledaags waren, zoals dronkenschap, overspel en lust)¹¹¹ gaf aan hen een autoriteit die verder strekte dan deze van de feitelijkeheid.¹¹² Aan wat moreel correct was, kon niet worden getwijfeld.

Voor de Zuidelijke Nederlanden is het echter opvallend dat men in de bestudeerde drukken van na 1737 niet langer de nadruk legt op de waerachtigheid van de tekst, maar op de rechtvaardigheid van de executie. Mogelijk duidt dit op een gewijzigde mentaliteit ten opzichte van wat waerachtig was en speelde rechtvaardigheid een steeds belangrijker rol in de ervaring daarvan. Toch wordt ook in latere moordliederen vrij kwistig met feiten omgegaan, zoals blijkt uit een Gents lied uit 1743. In de procesdossiers werd namelijk vermeld dat de moordenaar een vrouw had gedood met één messteek, terwijl in het lied over drie messteken werd gezongen.

¹⁰⁸ HAEGHEN, *Bibliographie Gantoise*, IV, 132.

¹⁰⁹ Zie bijvoorbeeld: GENT, Universiteitsbibliotheek, BIB.MEUL.001339, *Nieuwe tijdinghe*, 1613; ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, F 83717 [C2-553 d], *Waerachtigh verhael*; GENT, Universiteitsbibliotheek, BL-5763, *Diversche Varia Liedekens*, Nieuw ende waerachtigh Liedeken, 1736.

¹¹⁰ TOP, *Komt vrienden*, 19.

¹¹¹ LAKE, “Deeds against nature”, 269, 277-278.

¹¹² CLARK, *The Elizabethan pamphleteers*, 89-90.

Ook werd er beweerd dat de moordenaar als kind reeds zeer koppig was en niet naar zijn vader wilde luisteren, terwijl dit in de archiefstukken nergens ter sprake werd gebracht.¹¹³

Zoals reeds gezegd, was het genre van het moordlied en het moordpamflet niet beperkt tot de laagste klassen. De appreciatie van de teksten kon echter wel verschillen. Tot op de letter geloofd door velen, sceptisch en gereserveerd benadert door sommigen en met plezier gelezen en beluisterd door anderen.¹¹⁴ Dat deze berichtgeving vaak als waarheidsgetrouw werd beschouwd, is van belang, omdat dit de angstgevoelens voor criminaliteit verhoogd.

Angstverhogende elementen in de vroegmoderne media: moord?

Zoals onder andere uit het register van gedrukte *canards* tussen 1529 en 1631 van J.-P. Seguin blijkt, waren het vooral moord en diefstal waarover werd bericht door de populaire pers in Frankrijk.¹¹⁵ Ook in de Zuidelijke Nederlanden berichtte deze bijna uitsluitend over diefstal en (hoofdzakelijk) moord.¹¹⁶ De nadruk op moord is te verklaren door het statuut van moord als misdrijf. Moord (in tegenstelling tot doodslag) was steeds onaanvaardbaar, aangezien het niet alleen het sociale weefsel aantastte. Het usurpeerde namelijk Gods recht om leven te nemen.¹¹⁷ Daarnaast was het individu van de moordenaar het perfecte voorbeeld om als spiegel te worden aangewend. Niet alleen door het statuut van moord, maar ook door het plastische en gewelddadige karakter die haar tot nieuwswaardig maakten.¹¹⁸

De *Gazette van Antwerpen* berichtte over verschillende vormen van criminaliteit die lopen van moord tot brandstichting en van hoogverraad tot het verspreiden van illegale boeken.¹¹⁹ Toch werd over moord net iets meer bericht. De *Gazette van Gend* berichtte vooral over criminaliteit die politiek gezien interessant was. Over moord werd niet veel bericht. Dat het vooral de populaire media waren die over moord berichtten, is van belang, omdat het van hen namelijk dé bron maakte om zich hierover te informeren.

Wiltenburgs voorbeelden van de zestiende-eeuwse Duitse sensationele berichten dateren voor het grootste deel uit de periode 1570-1580, een periode die door haar wordt geïdentificeerd als een periode van stijgende criminaliteit. Hoewel ze niet zo ver wil gaan als te

¹¹³ BRAEKMAN, *Hier heb ik*, 61.

¹¹⁴ SEGUIN, *L'information*, 24.

¹¹⁵ *Ibidem*, 69 – 124 : 109 van de 517 opgenomen *canards* handelen over misdaad. 87 over moord, drie over duels en 21 over diefstal.

¹¹⁶ Uit drieëntwintig Zuid-Nederlandse liedjesteksten uit de achttiende eeuw, handelden twee over kerkroof, één over een pyromaan en de rest over moord.

¹¹⁷ GASKILL, *Crime*, 210; LAKE, "Deeds against nature", 263.

¹¹⁸ LEMBRECHTS, *Newsmaking Criminology*, 39.

¹¹⁹ ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, *Gazette van Antwerpen*, 26 december 1775 [hoogverraad], 24 februari 1789 [illegaal boek]; 17 april 1789 [brandstichting].

stellen dat er in perioden van hoge criminaliteit meer sensationeel criminaliteitsnieuws werd verspreid, stelt ze wel dat de verslagen werden gecreëerd in een sfeer geladen met geweld en angst.¹²⁰ Deze stelling gaat misschien op voor het zestiende-eeuwse Duitsland, maar het verklaart de aanhoudende populariteit van het genre niet. Onderzoek voor Engeland lijkt namelijk juist het tegendeel te vertellen, want zelfs toen op het einde van de zeventiende eeuw het aantal beruchte Engelse moordenaars slonk, bleef de Londense drukpers onverflauwd pamfletten en ballades over hun levens produceren,¹²¹ iets dat niet alleen voor Engeland geldt, maar ook voor Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden.¹²² Hoewel er aanvankelijk dus misschien een klimaat van hogere criminaliteit aan de basis lag voor het ontstaan van het genre, is er voor latere perioden géén daling te onderkennen in het geproduceerde criminaliteitsnieuws. In de Zuidelijke Nederlanden werden er bijvoorbeeld tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog “onverstoord” moordliedjes gezongen, ondanks dat de werkelijke incidentie van criminaliteit was gedaald. Een overschatting van de werkelijke aanwezigheid van criminaliteit in de maatschappij (en hoofdzakelijk van moord) zou dus mogelijk zijn door de consumptie van de populaire berichtgeving.

Angstverlagende elementen in de vroegmoderne media: buitenlands nieuws en “happy end”

Zoals reeds hierboven gezegd, mocht er geen binnenlands nieuws worden opgenomen in de vroegmoderne Zuid-Nederlandse kranten. Het in dit artikel besproken criminaliteitsnieuws in de kranten komt inderdaad uit het buitenland. Sententies daarentegen handelden meestal over binnenlandse criminaliteit, hoewel er ook vertalingen van buitenlandse sententies de ronde deden. Het populaire genre van het moordlied staat hoofdzakelijk bekend voor het brengen van binnenlands criminaliteitsnieuws. Meer dan tweederde van de achttiende-eeuwse Zuid-Nederlandse liedjesteksten handelt over binnenlandse criminaliteit en circuleerde hoogstwaarschijnlijk binnen de lokale sfeer.

Dat sententies berichten over de executie van misdadigers is een wezenlijk kenmerk van het genre (zonder vonnis zou het namelijk geen sententie zijn). Ook in het merendeel van de liedjes wordt de executie (de “Rechtveerdige Justitie”) uitvoerig beschreven. Dit is van belang omdat er naast de angstopwekkende elementen die de *newsmaking criminology* aanhaalt, ook zoiets bestaat als een *mood repair*-effect. De uiteindelijke terechtstelling van zelfs de meest bloeddorstige moordenaar is een duidelijk voorbeeld hiervan. Het goede

¹²⁰ WILTENBURG, “True crime”, 1393.

¹²¹ GASKILL, *Crime*, 206.

¹²² Frankrijk: LÜSEBRINK, *Kriminalität*. Zuidelijke Nederlanden: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*; VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden (XXe eeuw)*.

overwint steeds het kwade. God ziet al, was de boodschap. En, hoewel er werd gewaarschuwd voor de verleiding van de duivel, was het niet hij die moest worden gevreesd. Het was God die men moest vrezen:

“Spiegelt u jonckheyt al te saemen/ doch altydt quaedt geselschap myt,/ ’t welck u tot alle quaedt sal praemen/ dat uwe ziel verloren smyt,/ een g’rust gemoet soo ’t Schrift komt leeren/ is leven in de vrees Heeren.”¹²³

Ook in het volgende voorbeeld over een kerkroof uit 1767 wordt de nadruk gelegd op de vrees die men moest hebben voor God.

“Een saeck noyt meer gehoort,/Van schrik myn hart doorboort/ Den mensch leeft hier op ’t weirelds dal/ Jae schier als ongebonden,/ Te vreesen dat God sal/ Syne rechtveerdigheyt/ Om des menschens boosheyt/ Straffen met toornigheyt./ Brussel geeft hier de preuve van/ ’Tgeen ik u sal verkonden,/ Hoe vier Booswigten dan/ Hebben door ’t land genaen/ Ende veel quaed gedaen/ Soo gy hier sult verstaen.”¹²⁴

Dat zijn hart van schrik was doorboord, doelt niet op een vrees voor de gruweldaden van de rovers, maar op een vrees voor God. Hoe konden de rovers zo dom zijn om Gods huis te beroven terwijl hij toekeek? Uiteindelijk eindigden zij door hun stompzinnigheid aan de galg, en dat was een plaats waar je (zoals ook uit de sententies blijkt) niet wilde belanden.

“ende van daer met u voornoomde Moort-mes hanghende aen uwen hals op de voorseyde Horde ghesleept te worden tot aen het Schavot, gherecht op de Cooremerct deser Stede, om aldaer ghebonden te worden op een Cruys, ende u naeckt Lichaem tot vier reysen met gloyende ysere Nyp-tanghen ghenepen, ende daernaer Gheraebraeckt te worden, oock voorts u Levende Lichaem in het vier soo langhe te branden datter de doodt naervolght”¹²⁵

In de eerste plaats waren deze sententies gericht tegen de veroordeelde crimineel, maar er lag ook een spiegel in vervat. Door het grote aantal aansprekingen (“aen uwen hals”, “u naeckt Lichaem”,...) in het vonnis lijkt het of men zich evenzeer naar de rest van het publiek richtte; alsof men wilde zeggen: pas op, want dit staat ook u te wachten wanneer u de wet overtreedt.

¹²³ VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 45. (1763)

¹²⁴ BRAEKMAN, *Hier heb ik*, 71. (1767)

¹²⁵ GENT, Universiteitsbibliotheek, G9111, *Criminele sentencien. Gend*, sententie van 25 april 1734.

Conclusies

In de zeventiende en achttiende eeuw vreesde men zijn bezit te verliezen en te sterven. De rol van het kapitalisme en de Kerk zijn onmiskenbaar in het creëren van een angst voor bepaalde criminaliteitsvormen (zoals diefstal en moord) in het Ancien Régime. Ook de duivel, die men herkende in de zonde en in criminaliteit, speelde hierin een rol. Centraal stond de vraag of ook de vroegmoderne media hebben bijgedragen tot het creëren van een angst voor criminaliteit.

De invloed van de krant kan nooit groot zijn geweest, aangezien deze niet veel over criminaliteit berichtte. Bovendien bracht deze hoofdzakelijk buitenlands nieuw dat volgens de *newsmaking criminology* de angst om het slachtoffer te worden van een criminele daad doet dalen. De sententies hadden een grote autoriteit, omdat ze oorspronkelijk in een institutionele en administratieve context waren geproduceerd. De teksten bevatten gedetailleerde beschrijvingen van geweld, waardoor de aanhoorders zich dit zeer goed konden visualiseren. Het ging meestal ook om criminaliteit binnen de lokale sfeer. Een sententie zou echter geen sententie zijn als er geen vonnis in was opgenomen. Dit vonnis werkte als een *mood repair*-effect, waardoor de invloed van de sententies dus ook moet worden gerelativeerd. Ondanks dat liedjesteksten de meeste kenmerken bevatten die door de *newsmaking criminology* worden erkend als *fear of crime*-opwekkend, moet ook hun invloed worden gerelativeerd, omdat de exemplarische executie een belangrijke rol speelde.

De vroegmoderne media hadden een andere invloed dan vandaag. In tegenstelling tot wat historici zoals Wiltenburg en Ruff dus beweren, mag men de vroegmoderne media niet dezelfde verantwoordelijkheid voor het opwekken van angstgevoelens voor criminaliteit toebedelen.¹²⁶ De overheid had hierin een bepalende invloed. Zo was er in kranten geen plaats voor binnenlands nieuws en werd in sententies een spiegel gegeven voor de gevolgen van een crimineel leven. Het gerecht was iets dat men moest vrezen. De Kerk verspreidde verschillende documenten waarin men de vrees voor God propageerde.¹²⁷ Het moordlied verspreidde beide gedachten. Men moest niet het gerecht óf God vrezen, maar beide.

Bibliografie

Onuitgegeven Bronnen

- ANTWERPEN, Stadsarchief, *Privilegiekamer*, Stadsplakkaten in perkament gebonden 1651-1663.

¹²⁶ Vooral Ruff beweert dit, maar ook Wiltenburg insinueert dit enigszins in haar artikel. Zie: WILTENBURG, "True crime" en RUFF, *Crime*.

¹²⁷ Bijvoorbeeld in martelarenpamfletten en preekboeken.

- ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 658735 [C2-585 d-g], *Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheidspoëzie*, 10 volumes.
- ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 598602 [C2-563 d], *Gazette van Antwerpen* [microfilm], Jaargangen: 1745, 1775, 1789.
- ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 6165693, *Verzameling marktliedjes*.
- ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 6165715, *Verzameling marktliedjes*.
- ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 6165717, *Verzameling marktliedjes*.
- ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, B 12505 [C4-096 e], *Gazette van Gend*, Jaargangen: 1745, 1775, 1789.
- ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, F 83717 [C2-553 d], *Waerachtigh verhael, onlangs uyt Engelandt overgesonden, van de heerlijcke strijdt des [...] Petrus Wricht, priester der societeyt Iesu, de eerste die onder de rebuplijck [!] van Engelandt, om het catholijck geloof gedoodt is binnen Londen, den 29. may, 1651.*
- GENT, Universiteitsbibliotheek, 226 A 21¹¹, *Translaet der sententie van J.Massez fameusen moordenaer ende kerk-dief [...]*, Gent, 1772.
- GENT, Universiteitsbibliotheek, BIB.MEUL.001339, *Nieuwe tijdinghe ende warachtighe beschrijvinge, van een man sie sijn eygen vrou met vier kinders seer iammerlicker vergeven heeft, ende syn vrou naer dat sy vergeven was aen vier cartieren gehauwen ende soo in het sekreet gheworpen, ende met sijn eygen nichte anderhalf iaer lanc gevoeleert, ende is daer na met sijn nichte binne[n] de stadt Greveling ghejusticeert, op den 15. november, 1613 [...] Na de Copey , Gedruet tot Antwerpen by Anthony de Ballo, Wonende op het Kerchhof.*
- GENT, Universiteitsbibliotheek, BL 5763, *Diversche Varia Liedekens*. [hoofdzakelijk achttiende eeuw]
- GENT, Universiteitsbibliotheek, G9111, *Criminele sentencien. Gend. 1631-1769.*

Uitgegeven Bronnen

- ALPHEN, van, G. (ed.), *Catalogus der pamfletten van de bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen, 1542-1853*, Groningen, Wolters, 1944.
- “BelEdiMar”, Website voor de Belgische Edities, gedrukt voor 1801, op de Markt sinds 2001, <http://users.skynet.be/biobibdata/belhome_NL.html>, geraadpleegd op 28 december 2007.

- “Bildindex”, Website voor afbeeldingen en foto’s van Duitse origine in de collecties van (hoofdzakelijk) Duitse musea, <<http://www.bildindex.de>>, geraadpleegd op 12 januari 2008.
- BRAEKMAN, W.L., *Hier heb ik weer wat nieuws in d’hand: marktliederen, rolzangers en poëzie van weleer*, Gent, Stichting Mens en Cultuur, 1990.
- “Catalogue collectif de France (CCFR)”, Website van de Bibliothèque nationale de France (BnF) voor een nationale catalogus waarin opgenomen zijn: BN-OPALE PLUS, catalogue des bibliothèques universitaires, catalogue des fonds anciens (avant 1811) ou locaux de bibliothèques municipales ou spécialisées.
- “Digitale Atlas Geschiedenis (DAG)”, Website voor de contemporaine beelden en teksten uit de zeventiende eeuw, betreffende de Nederlandse Geschiedenis, aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en Het Rijksmuseum te Amsterdam, <<http://www.digitaleatlasgeschiedenis.nl>>, geraadpleegd op 12 januari 2008.
- “English Short Title Catalogue (ESTC)”, Digitale databank voor alle (hoofdzakelijk) in het Engels in Groot-Brittannië en Noord-Amerika gedrukte werken tussen 1473 en 1800, <<http://estc.bl.uk>>, geraadpleegd op 15 december 2007.
- “Gemeinsamer Verbundkatalog (GVK)”, Gedeelde bibliografische databank van meer dan 780 Duitse bibliotheken, <<http://gso.gbv.de>>, geraadpleegd op 15 december 2007.
- HAEGHEN, VANDER, F., *Bibliographie gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*, 7 volumes, Gent, 1858-1869.
- HAESE, D’, J., *Klapper op 500 Nederlandstalige liederen en gedichten op vliegende bladen, aanwezig in de Stadsbibliotheek van Antwerpen*, Antwerpen, Stedelijke Technische Leergangen voor Bibliotheekwezen, 1976.
- KNUTTEL, W.P.C., *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, Utrecht, Hes, 1978.
- LATHAM, R. en W. MATTHEWS (eds.), *The Diary of Samuel Pepys*, volume 5, Berkeley, University of California Press, 1971.
- LOWYCK, A., *Het moordlied in de Westhoek der Nederlanden-in-Frankrijk tot 1860*, Poperinge, Werkgroep de Nederlanden, tweede editie, 1991.
- “Nederlandse Liederensbank”, Website van het Meertens Instituut met meer dan 125.000 ontsloten liederen, van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw, <<http://www.liederensbank.nl/>>, geraadpleegd op 15 december 2007.

- POLAK-SUETENS, J. (ed.), *Inventaris pamfletten, Stadsarchief Antwerpen, 1520-1881*, Antwerpen, 1983.
- “Short Title Catalogue Netherlands (STCN)”, Website voor de Nederlandse retrospectieve bibliografie tussen 1540 en 1800, <<http://www.stcn.be>>, geraadpleegd op 15 december 2007.
- “Short Title Catalogus Vlaanderen (STCV)”, Digitale databank van de Vlaamse gedrukte werken uit de zeventiende eeuw, <<http://www.stcv.be>>, geraadpleegd op 15 december 2007.
- VAN SETTER, P. (ed.), “Index der gebodboeken”, in: *Antwerpsch Archievenblad*, 1, 1864, 120-464.
- VOORDA, B., *De criminele ordonnantiën van koning Philips van Spanje, laatsten graaf van Holland... verzeld van eene verhandeling over het verstand van de ordonnantie*, Leiden, 1792.
- VUYST, DE, J., *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, Brussel, Aurelia, 1976.

Secundaire literatuur

- ALBANESE, JR., R., “Historical and literary perceptions on XVIIth century French criminality”, in: *Stanford French Review*, IV, 1980, 417-433.
- ARCHER, D. en L. ERLICH-ERFER, “Fear and Loading: Archival Traces of the Response to Extraordinary Violence”, in: *Social Psychology Quarterly*, 4, Vol. 54, December 1991, 343-352.
- BAKER, M.H., e.a., “The Impact of a Crime Wave: Perceptions, Fear, and Confidence in the Police”, in: *Law and Society Review*, 17, 1983, 319-335.
- BARAK, G. (ed.), *Media, Process, and the Social Construction of Crime. Studies in Newsmaking Criminology*, Londen/New York, Garland Publishing, 1994.
- BARAK, G., “Media, Society, and Criminology.” In: BARAK, G. (ed.), *Media, Process, and the Social Construction of Crime. Studies in Newsmaking Criminology*, Londen/New York, Garland Publishing, 1994, 3-48.
- BLONDÉ, B. en LIMBERGER, M., “De gebroken welvaart”, in: van Uytven, R. e.a., eds., *De geschiedenis van Brabant. Van het hertogdom tot heden*, Leuven/Zwolle, 2004, 307-330.

- BLONDÉ, B. en MARNEF, G., “Een gebroken cultureel elan?”, in: van Uytven, R. e.a., eds., *De geschiedenis van Brabant. Van het hertogdom tot heden*, Leuven/Zwolle, 2004, 343-357.
- BOER, DEN, P., “Existentiële geschiedenis. Enkele Franse studies over dood en angst”, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 94, 1981, 58-70.
- BULCK, VAN DEN, J., *Television and Fear of Crime: Causal Explanations. The Relationship between Television and Fear of Crime: An Empirical Test of Three Causal Explanations*, Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, 2001.
- CLARK, S., *The Elizabethan pamphleteers: popular moralistic pamphlets 1580-1640*, Londen, Athlone Press, 1983.
- DANCKERT, W., *Unerliche Leute. Die verfemten Berufe*, München, Francke, 1963.
- DARNTON, R., “An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris”, in: *The American Historical Review*, 1, Vol. 105, February 2000, 1-35.
- DARWIN, C., *The Expression of the Emotions in Man and Animals* [1872], in: DARWIN, C. en J.D. WATSON (ed.), *Darwin: The Indelible Stamp. The Evolution of an Idea*, Philadelphia, Running Press, 2005, 1061-1257.
- DAVIS, L.J., *Factual Fictions: the origins of the English novel*, New York, Columbia University Press, 1983.
- DELUMEAU, J., “Déchristianisation ou nouveau modèle de christianisme”, in: *Archives de sciences sociales des religions*, 40, 1975, 3-20.
- DELUMEAU, J., *La peur en Occident, XIVe-XVIIe siècles. Une cité assiégée*, Paris, Fayard, 1978.
- DEPLOIGE, J., “Studying Emotions: The Medievalist as Human Scientist?” in: LECUPPRE-DESJARDIN, E. en A-L. BRUAENE, VAN (ed.), *Emotions in the heart of the city (14th-16th century)*, Turnhout, Brepols, 2005, 3-24.
- DIJCK, VAN, M.F., *De pacificering van de Europese samenleving: Repressie, gedragspatronen en verstedelijking in Brabant tijdens de lange zestiende eeuw*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Antwerpen, 2007.
- DIJCK, VAN, M.F., ‘De stad als onafhankelijke variabele en centrum van moderniteit. Langetermijntrends in stedelijke en rurale criminaliteitspatronen in de Nederlanden (1300-1800)’, in: *Stadsgeschiedenis*, 1, 2006, 7-26.
- DITTON, J. en S. FARRALL, *The Fear of Crime*, Ashgate, Publishing Company Aldershot, 2000.

- EKMAN, P., “An Argument for Basic Emotions”, in: *Cognition and Emotion*, 6, 1992,169-200.
- FISHMAN, M., “Crime waves as Ideology”, in: *Social Problems*, 25, Vol. 5, June 1978, 531-543.
- FOUCAULT, M. [Vertaling: HEERING-MOORMAN, C.P.], *Geschiedenis van de waanzin in de zeventiende en achttiende eeuw*, Boom, Meppel, 1975.
- FOX, A., “Ballads, libels and popular ridicule in Jacobean England”, in: *Past and Present*, 145, 1994, 47-83.
- FURSTENBERG, F.F., JR., “Public Reaction to Crime in the Streets”, in: *The American Scholar*, 40, 1971, 601-610.
- GASKILL, M., *Crime and mentalities in early modern England*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- GRIJP, L., "Zangcultuur", in: DEKKER, T., H. ROODENBURG en G. ROOIJAKKERS (ed.), *Volkscultuur. Inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen, SUN, 337-379.
- HAKS, D., *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw: processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*, Assen, Van Gorcum, 1982.
- HALE, C., “Fear of Crime: A Review of the Literature”, in: *International review of victimology*, 4, 1996, 79-150.
- HEATH, L., “Impact of newspaper crime reports on fear of crime: multi-methodological investigation.”, in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1984, 263-276.
- IZARD, C.E., *Human Emotions*, New York, Plenum Press, 1977.
- JEWKES, Y., *Media and Crime*, Londen, Sage, 2004.
- LAKE, P., “Deeds against nature: Cheap Print, Protestantism and Murder in Early Seventeenth Century England”, in: SHARPE, K. en LAKE, P., *Culture and Politics in Early Stuart England*, Stanford, California, 1993, 257-283.
- LAMPO, J., “Boeken en drukkers”, in: *Antwerpen in de zeventiende eeuw*, Uitgaven van het Genootschap voor Antwerpse Geschiedenis, Vol. 1, 1989.
- LEMBRECHTS, L., *Newsmaking Criminology: een kritische analyse aan de hand van fear of crime*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 2005.

- LEE, M., “The genesis of ‘fear of crime’”, in: *Theoretical Criminology*, 5, 2001, 467-485.
- LICHTENSTEIN, S., e.a., “Judged Frequency of Lethal Events”, in: *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 4/6, 1978, 551-578.
- LISKA, A.E. en W. BACCAGLINI, “Feeling Safe by Comparison: Crime in the Newspapers”, in: *Social Problems*, 37, 1990, 360-374.
- LÜSEBRINK, H-J., “Images et représentations sociales de la criminalité au XVIIIe siècle: l’exemple de Mandrin”, in : *Revue d’histoire moderne et contemporaine*, 25, 1979, 347-364.
- LÜSEBRINK, H-J., “Kriminalität und Literatur im Frankreich des 18. Jahrhunderts. Literarische Formen, soziale Funktionen und Wissenkonstituenten von Kriminalitätsdarstellung im Zeitalter der Aufklärung, München, R. Oldenberg Verlag, 1983.
- LUYCKX, T., “De gazettiers en hun octrooien tijdens het Ancien Régime”, in: *Handelingen van het XXIVe Vlaams filologencongres*, Leuven, 1961, 435-447.
- MARNEF, G., *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Antwerpen, Kritak, 1996.
- MARTIN, F., “De liedjeszanger als massamedium: Straatzangers in de achttiende en negentiende eeuw”, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 97, 1984, 422-446.
- MEAD, M., *Coming of age in Samoa: a psychological study of primitive youth for Western civilisation* [1928], New York, New American Library, 1951.
- MOEILLER, G.L., “Fear of Criminal Victimization: The Effect of Neighbourhood Racial Composition”, in: *Sociological Inquiry*, 59, 1989, 209-221.
- MUCHEMBLED, R., “Anthropologie de la violence dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)”, in : *Revue de synthèse*, IV, 108, 1987, 31-55.
- MUCHEMBLED, R., *L’invention de l’homme moderne: sensibilités, moeurs et comportements collectifs sous l’Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988.
- NAIR, G., J. DITTON en S. PHILLIPS, “Environmental Improvements and the Fear of Crime: The Sad Case of the “Pond” Area in Glasgow”, in: *British Journal of Criminology*, 33, 1993, 555-561.
- PEETERS, D., *Cultivatatie van onveiligheidsgevoelens door misdaadberichtgeving*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 2003.

- RONDOU, T., *De verspreiding van de periodieke pers*, onuitgegeven licentiaatverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1992.
- ROSENWEIN, B.H., “Worrying about Emotions in History”, in: *American Historical Review*, 107, 2002, 821-845.
- RUFF, J.R., *Violence in Early Modern Europe, 1500-1800*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- SEGUIN, J.-P., *L’Information en France avant le périodique: 517 canards imprimés entre 1529 et 1631*, Parijs, G.-P. Maisonneuve et Larose, 1964.
- SHARPE, J.A., ““Last Dying Speeches”: Religion, Ideology and Public Execution in Seventeenth-Century England”, in: *Past and Present*, 107, Mei 1985, 144-167.
- SHORTER, *The making of the modern family*, New York, Basic Books, 1977.
- SOLY, H., “Sociale relaties in Antwerpen tijdens de 16de en 17de eeuw”, in: VAN DER STOCK, J., *Antwerpen, verhaal van een metropool: 16-17de eeuw*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1993, 37-47.
- STONE, L., *The family, sex and marriage in England, 1500-1800*, Londen, New York, Harper & Row, 1977.
- STRIJBOSCH, C., “Vogelnestjes in de marge: De overlevering van Middelnederlandse liederen in bronnen tot 1500” in: WILLAERT, F. (ed.), *Veelderhande Liedekens: Studies over het Nederlandse lied tot 1600*, Antwerpen, Peeters, 1997, 19-29.
- THOMAS, K., *Religion and the decline of magic: studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*, Londen, Weidenfeld, 1971.
- TOP, S., e.a., *Komt vrienden, luistert naar mijn lied. Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950)*, Tielt, Lannoo, 1985.
- VERKRUIJSE, P., ““Gedruckt in seghwaer, op de pars der lijdtzaamheit’ *Boekwetenschap en pamfletliteratuur*”, in: KRUIF, de, J., M. MEIJER DREES en J. SALMAN (eds.), *Het lange leven van het pamflet: boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten, 1600-1900*, Hilversum, Verloren, 2006, 31-43.
- VERSTAPPEN, L., *Vinden we in de eerste gedrukte “kranten” uit de Zuidelijke Nederlanden sporen van enige publieke opinievorming in de Nederlanden terug? Abraham Verhoeven (1575-1632) en zijn (Nieuwe) Tijdinghen*, ongepubliceerde bachelorscriptie, Universiteit Antwerpen, 2007.

- VOET, L. “*Abraham Verhoeven en de Antwerpse pers*”, in: *De Gulden Passer XXXI*, 1953, 1-37.
- VUYST, DE, J., *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden (XXe eeuw)*, Brussel, Aurelia, 1977.
- WIENEN, M., “Hoe hield de marktzanger zijn toehoorders in de ban van zijn lied? Kort onderzoek naar de retorische technieken gebruikt in het moordlied”, in: *Volkskunde*, 96, 1995, 154-175.
- WILLIAMS, P. en J. DICKINSON, “Fear of Crime: Read All About it? The Relationship between Newspaper Crime Reporting and Fear of Crime”, in: *British Journal of Criminology*, 33, 1993, 33-56.
- WILTENBURG, J., “True crime: The origins of Modern Sensationalism”, in: *The American Historical Review*, 109, 2004, 1377-1404.

Bijlage 1: chronologische titellijst van de geanalyseerde achttiende-eeuwse liedjesteksten

- Nieuw en waerachtigh Liedeken van de schroomelycke Moort ghedaen by Thourout in Vlaenderen aen een Meysken van seshien jaeren in April 1736. Op de Wyse: Van den Gouverneur van Zeelant, In: GENT, Universiteitsbibliotheek, BL 5763, *Diversche Varia Liedekens*.
- Rechtveerdige Justitie gedaen aen dry Kerck-dieven binnen de Stadt van Parys den 29. November 1736, Stemme: Van Pater Marcus ab Aviano, In: GENT, Universiteitsbibliotheek, BL 5763, *Diversche Varia Liedekens*.
- Waerachtigh Verhael ende nieuw Liedeken op de over-schrickelycke Moordt begaen door eenen Vader aen dry syn eygen Kinders, den 6. Januarii 1737. op de Prochie van *Sweveseele* by Thielt in Vlaenderen. Stemme: Van Biron, In: GENT, Universiteitsbibliotheek, BL 5763, *Diversche Varia Liedekens*.
- Rechtveerdige Justitie gedaen tot Gent den 20 April 1743. aen eenen Man die een Vrouw vermoort heeft. Stemme: Van Pater Marcus d'Aviano, In: BRAEKMAN, *Hier heb ik*, 61.
- Naeder verklaringe ofte klacht reden Rouwsuchtig uytgesproken door Joseph de Wich oudt / 34 jaeren, gebortig van Hizits in Bohemen; hoe hy op / den 17 November 1754 's Nachts syn Meester ende / Meesteresse vreedelyck heeft vermoort liggende op / hun bedde: waer of hy syne Rechtveerdige Sententie / heeft ontfangen binnen Brugge op den 23. der selve / Maendt. Stemme: O schoone Blomme, In: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 18.
- Regtveerdige Justitie binnen de stad Brugge op den 2. April 1757, van eenen lans-man binnen de Prochie van Leffinge niet verre van Brugge, den welken (naer dat hy langen tyd met syn dienst-maerte gebouleerd hadde) door mede hulpe van syn concubine syn eygen huys-vrouwe met vergift moord-dadig heeft doen sterven, waer over sy beyde gevangen synde volgens het uytwysen hunder sententie levendig geraebraekt wierden. Stemme: Van Biron, In: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 58.
- Te randen aen den Coning in persoon. "Comt menschen kleyn en groot, Aenschouwt de vrede dood, Die ik booswigt vol moordsugt en verraet, Moet onderstaen voor al myn grausaem quaed" (1757) Stemme: Phillis myn tweede ziel, In: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 66-67.

- Liedeken van de selve Moordadigheyt, ende gevolgte rechtveirdige Justitie binnen Ryssel den 5. Mey 1758. Stemme: Hoe lig ik hier in dees ellenden, In: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 19.
- Droevig tragedie-liedeken Oft schroomelijcke ende rechtveirdige justitie geschiedt binnen Kolin over ses Eremyten die de alderbeweenelijkste moorden hebben begaen een huere en half van de Stadt op den Kers-nacht, de welcke gekomen zyn uyt den grooten Bosch van Trier waer dat'er menig moordenaer is schuygende, dese moorden heeft een persoon van aensien door brieven met het recht overgesonden geweest, welke moordenaers gerecht zyn op den 13. January 1763. Stemme: Hoe lig ik hier in dees ellende, In: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 44 en ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 658735 [C2-585 d-g], *Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheidspoëzie*.
- Een schroomelijcke, afgrijselijcke en noyt gehoorde moord, veroorsaekt door seven moordenaers die om hun groote vreedheijt geexecuteert zyn binnen Parijs op den 5 February 1766. Stemme van den Zeevaerder, In: ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 658735 [C2-585 d-g], *Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheidspoëzie*.
- Schroomel[yke...] ende Rechtve[irdige...] Justitie. Gedaen binnen de Princelyke Hooffstad Brussel. (1767) Stemme: Van den Gouverneur van Zeeland, In: BRAEKMAN, *Hier heb ik*, 71.
- Rechtveirdige justitie gedaen binnen de Wydvermaerde Stadt Douay op den 23 November 1778. Stemme: van het droevig Nonneken. In: LOWYCK, *Het moordlied in de Westhoek*, 29-32.
- Schroomelyke ende rechtveirdige justitie Gedaen der Stad Rochelle in Vrankryk, op den 22 April 1782 over eenen Booswicht die syn lyf en ziel aen de duyvel verpant heeft, en gedaen tot 44 moorden door Rasernye om dat hy met een Dochter niet en konde Trouwen gelyk gy breeder zult hooren. Stemme: Van het Doodts Hoofd, In: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 87.
- Een schroomelyke geschiedenis voorgevallen in de maend December 1782. Voorts te verstaen in dit waerchtig Lied. Op de wyse, Ik drink den nieuwen most, In: ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 658735 [C2-585 d-g], *Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheidspoëzie*.

- Rechtveerdige Justitie Gedaen binnen de stad Belle, op den 26 april 1782 over eenen vraekzuchtigen brand stigter die in tyd van 15 jaar 14 Pacht Hoven, een huys eenen Koolzaet schelf tot asschen heeft verbrand breeder te verstaen in het liet. Stemme: Fhelis myn tweede ziel. In: LOWYCK, *Het moordlied in de Westhoek*, 33-36.
- Liedeken op de grauwel-daeden van Jacque Pierloot Gemaekt uyt zijn eygen beschrijvinghe 1786. Stemme: Van Pater Marcus Damiano, In: *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 33.
- Liedeken getrokken uyt het Vonnis, uytgesproken ten last van Jacques Pierloot, gewezen Priester en Koster van Verviers, kleyne stad in het Marquisaet Franchemont, in het Bisdom van Luyk. op den 24 February 1786, Stemme: Philis myn tweede ziel, In: GENT, Universiteitsbibliotheek, BL 5763, *Diversche Varia Liedekens*.
- Rechtveerdige Justitie, Gedaen door de Edele, Achtbaere en Voorzienige Heeren 's Lands van den Vryen, binnen de stad Brugge, op den 4. February 1786, Stemme: Philis myn tweede Ziel, In: GENT, Universiteitsbibliotheek, BL 5763, *Diversche Varia Liedekens*.
- Liedeken, getrokken uit de sententie. (1790) Stemme: Ik drink den nieuwen most, In: VUYST, *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden tot de 19de eeuw*, 20.
- Liedeken, Op de Rechtveerdige Justitie gedaen doôr het Edel Magistraet der Stad ANTWERPEN op 21. September 1793, In: ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 658735 [C2-585 d-g], *Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheidspoëzie*.
- GeestelyK Liedeken, getrokken uyt het Sermoen gedaen door den Eerweirdigen Pater Franciscus, Capusyn in eenen Bosch, ende tot bekeeringe van veertich moordenaers. [s.d.] Stemme van Biron, In: GENT, Universiteitsbibliotheek, BL 5763, *Diversche Varia Liedekens*.
- Liedeken, Over de Rechtveerdige Justitie gedaen tot BRUSSEL. [s.d.] Stemme: Van het droevig Nonneken. In: LOWYCK, *Het moordlied in de Westhoek*, 37-38.
- Schroomelyck Tragedie-Liedeken Gebeurt in de Stadt van Terlon, aen twee Edelmans de welcke naer een baldadig leven tot een rechtveerdige justitie zyn gekomen, alsoo gy breeder sult hooren in dit Liedt. [s.d., gotische letter] Stemme van den Kluysenaer, In: ANTWERPEN, Stadsbibliotheek, 658735 [C2-585 d-g], *Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheidspoëzie*.

Bijlage 2: Ordonnantie van 22 september 1659 over een vergiftiging.¹²⁸

Gheboden ende uyt-geroepen
by mijne Heeren, den Onder-Schouteth, Borger-
meesteren, Schepenen, ende Raedt der Stadt van
Antwerpen, op den 22. September, 1659.

Alsoo Peeter Gielis/ bleyckers-gast/ op maendagh
laest-leden hem vervoordert heeft met vergif
ende venijn te attenteren op het leven van Elisa-
Beth de Backer/ die daer van over-leden is; midts
gaeders op het leven van Jenneken kinck/ ende
van sijne huys-vrouwe Marie kinck/ als op het
leven van het kindt van Jenneken Kinck/ waer af
Marie oock op Donderdagh laest-leden overle-
den is : ende alsoo het selve feyt in een abomi-
bel voort-stel komt te vallen/ ende den voorseyden
Peeter over het selve hem is absenterende ; SOO IS'T/ dan men van
's Heeren ende Stadts weghen is geschiedende/ dat den selven over het
voorseyde feyt hem kome verandtwoorden/ van heden ende acht daghen/
op het Raedts-huys alhier/ ter-wijlen de Heeren te Rechte sitten; anders/
ende by faute van dien/ dat-men teghens hem sal procederen/ ghelijck-men
in sulcke saecke teghens alsulcke persoonen ghewoon is te doen : ende soo
wie kan effectueren/ dat den voorseyden Peeter komt in handen van Justi-
tie/ sal aen hem van Stadts weghen ghegheven worden de somme van
hondert en vijftigh guldens eens.

Max Gerardi.

¹²⁸ ANTWERPEN, Stadsarchief, *Privilegiekamer*, Stadsplakkaten in perkament gebonden 1651-1663.

